

GYAPAY LÁSZLÓ

A RECENZIÓÍRÁS ELMÉLETI HOZADÉKA
(Kölcsey kritikaelméleti töredékei a tízes évek közepéről)*

Kölcseynek a filozófiához való viszonya rávilágít szellemi karakterének egyik fontos vonására. Fiatalon és nagy lendülettel veti bele magát a bölcselet tanulmányozásába. „1808-ban kezdék filozófiát tanulni – emlékezik –, s ez megkapott. Másik évben is, midőn már jurista voltam, a filozófia történetével sok időt tölték.”¹ Ez a magányos stúdium oda vezetett, hogy 1815-ben, huszonöt évesen Döbrentei Gábornak azt írja, hogy szívesen készítené az Erdélyi Muzéum számára értekezést a görög filozófia történetéről, mivel az ifjúkora legkedvesebb stúdiuma volt, és sok jegyzetet készített a témáról.² Ezek a jegyzetek az alapjai a *Görög filozófia* című töredékben maradt írásnak, melyről 1823-ban úgy beszél, hogy inkább szíven fekszik, mint talán barátja, Szemere Pál gondolná.³ A megkezdett munka befejezését még 1836-ban is napirenden tartja, és tervezi, hogy tanulmányát az Atheneumban folytatásokban közli. Filozófiai érdeklődése persze nem korlátozódott az antik bölcseletre, hiszen ifjúkori jegyzetei és levelezése egyebek között Descartes, Holbach és Kant tanulmányozásáról és mély megértéséről tesznek bizonyosságot.⁴ Feltűnő azonban, hogy soha sem érzett indítást arra, hogy az önmagára és a világra reflektáló ember alapkérdéseire a szakfilozófia eszközeivel kíséreljen meg felelni, a görög bölcselet története ellenben egész életében a megírandó tárgyak között szerepelt. Annak lehetünk tanúi, hogy egy nagy hagyományú gondolkodásmód megismerése arra készítette, hogy törekedjen minél jobban tisztába jönni e gondolkodásmód természetével és illetékességi körével. Ennek eszköze a filozófiatörténettel való foglalkozás. Hasonló viszonyulás figyelhető meg nála a vallással kapcsolatban is, hiszen a *Töredékek a vallásról* című nagy tanulmánya éppen a filozófiával szemben próbálja a vallás természetét és illetékességi körét meghatározni. E magatartás alapja az az igény, hogy az általa művelt szellemi tevékenységre folyamatosan reflektáljon. Ezen alapállás művészeti tevékenységére is jellemző. Példaként talán elég felidézni, hogy ifjúkori költői gyakorlatával való szakítását egy „Matthisson elsőbb verseiről olvasott” recenzióval valamint pesti ba-

* Ez az írás Kölcsey Ferenc összes munkáinak az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadásához készült műhelytanulmány (OTKA szám: T 018294).

¹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. KÖLCSEY Ferenc *Levelezése: Válogatás*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 1990 (a továbbiakban: KölcLev), 142.

² Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1815. máj. 3. KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., 1960 (a továbbiakban: KÖM), III, 177. Filozófiai stúdiumairól vö. Kölcsey Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1813. okt. 21. KÖM III, 97.

³ Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. ápr. 6. KÖM III, 277.

⁴ Vö. SZAUDER József, *Kölcsey, Kant s a görög filozófia (Egy nagy író romantikus válságának első esztendeje: 1810)* = SZ. J., *A romantika útján: Tanulmányok*, Bp., 1961 (a továbbiakban: SZAUDER 1961), 163–179; KÖLCSEY Ferenc *Kiadatlan írásai 1809–1811 (Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból)*, kiad. BÁNHÉGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Bp., 1968; Kölcsey Szemeréhez, Pozsony, 1833. ápr. 12. KÖM III, 538.

rátai és Berzsenyi hatásával magyarázza.⁵ A reflektáltság ilyen erős igényét látva nem meglepő, hogy kritikusai gyakorlatának már a kezdetén felbukkan ez az új tevékenységre reflektáló műfaj, a kritikaelmélet.⁶

* * *

Kölcsey kritikaelméleti munkásságának megrajzolását egy kronológiai kérdés tisztázásával kell kezdeni, amire az alábbiakban teszünk kísérletet. Ismereteink szerint a szakirodalomban csupán az 1960-as és e nyomán az 1975-ös kiadás utal arra, hogy Kölcseynek van egy, az 1810-es évek közepéről származó kritikaelméleti írása.⁷ Ezek a jelzések mindössze annyit árulnak el, hogy a megjelenés alapján 1829-hez sorolt *Jegyzetek a kritikáról és poézisről* című töredéknek van egy 1815-ből származó korábbi változata, mely mind a mai napig kiadatlan. A *Jegyzetek* 1829-es besorolását a szakirodalom egyhangúan elfogadta,⁸ és így gyakorlatilag semmi figyelem nem fordult az 1815-ös változat felé. Ebből a helyzetből következik, hogy Kölcseynek a 10-es évekből származó kritikaelméleti gondolatairól egyáltalán nem esett szó.

Az alábbi fejtegetéssel szeretnénk ráirányítani a figyelmet Kölcsey 10-es évekbeli kritikaelméleti gondolataira. A' *Poësis és Kritika* című 1815-ből való változat⁹ keletkezése magyarázható azzal, hogy Kölcsey röviddel első kritikája megírása után szükségesnek érezte, hogy a kritikusai tevékenységre elméletileg reflektáljon. További motivációja lehetett, hogy Csokonairól készített recenziója kapcsán Döbrenteiivel nagyon tartalmas levélváltásba bocsátkozott,¹⁰ ami arra készítethette, hogy a recenzióban szükségszerűen kifejtetlen kritikusi előfeltevéseiről értekező prózát írjon. A források vizsgálata arra a meggyőződésre vezetett, hogy semmi nem indokolja, hogy a *Jegyzetek* létrejöttét az 1829 körüli időre tegyük. Sokkal hitelesebbnek tűnik számunkra az az elképzelés, miszerint a *Jegyzetek* nem sokkal A' *Poësis és Kritika* után keletkezett.

A' *Poësis és Kritika*: Kölcsey első kritikaelméleti töredéke

A recenzeáló Kölcsey egyik jellemző vonása, hogy egyszerre művel gyakorlati kritikát és foglalkozik a kritika elméleti kérdéseivel. Diákkori írásait nem számít-

⁵ Kölcsey Kazinczyhoz, Debrecen, 1811. dec. 6. KÖM III, 53.

⁶ Vö. CSÁSZÁR Elemér, *A magyar kritika története: Az irodalmi kritika története a szabadságharcig*, Bp., 1925, 60–62.

⁷ KÖM I, 654, 1310, 1331; KÖLCSEY Ferenc *Válogatott művei*, vál., kiad., jegyz. FENYŐ István, Bp., 1975, 346.

⁸ Lásd az újabb szakirodalom legfontosabb hivatkozásait: SZAUDER József, *Géniusz száll...* = SZAUDER 1961, 246–247; FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*, Bp., 1976, 276–277; ROHONYI Zoltán, *Kölcsey Ferenc életműve*, Kolozsvár–Napoca, 1975, 154–155 (a továbbiakban: ROHONYI 1975); MEZEI Márta, *Kölcsey és az Akadémia = „A mag kikél”*: *Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, Bp.–Fehérgyarmat, 1990, 84–85; ROHONYI Zoltán, *Adalékok a kritika élettanához: Kölcsey és Berzsenyi vitája = R. Z., „Úgy állj meg itt, pusztán”*: *Közelítés XIX. századi irodalmunkhoz (Esszék és tanulmányok)*, Bp., 1996, 162 (a továbbiakban: ROHONYI 1996). Mezei Márta és Rohonyi Zoltán utal az 1815-ös változatra.

⁹ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2832, ff. 47–49.

¹⁰ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. ápr. 17. Élet és Literatura (a továbbiakban: ÉLit), 1827, 114–117; Kölcsey Döbrenteihez, Álmosd, 1815. máj. 3. ÉLit, 1827, 117–124; Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. máj. 15. ÉLit, 1827, 124–126; CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990, 248–253 (a továbbiakban: CSETRI 1990).

va,¹¹ első teoretikus tanulmánya *A' Poësis és Kritika* című töredék. Az autográf kézirat a „Cseke. Julius' 3dikán 1815.” keltezés áll.¹² Ez az egyetlen adatunk az írás keletkezési dátumára, mivel sem Kölcsey fennmaradt levelezésében, sem egyéb iratokban sehol nem találtunk utalást erre a műre. A jelenleg elérhető források alapján tehát nem lehet eldönteni, hogy Kölcsey a publikálás szándékával vagy anélkül, esetleg Döbrentei felkérésére, vagy csak saját magának, gondolatai tisztázására írta ezt az eszmefuttatását. A kimutatható szellemi hatások a kéziratban feltüntetett dátum hitelességét nem vonják kétségbe.

A' Poësis és Kritika létrejöttében meghatározó szerepe lehet a Csokonai-kritika kapcsán Döbrentei és Kölcsey között kialakult vitának. A szerkesztő ugyanis általános elismerésen túl alapos bíráló megjegyzésekkel fogadta Kölcsey recenzióját. A részletkérdéseken kívül két felfogás körül alakult ki közöttük jelentős vita. Az egyik a kritika hangnemével, a másik pedig a zseniről vallott nézetekkel volt kapcsolatos.

Az első kérdésről szólva Döbrentei a „Recenzióink' csendesebb tónusa' helyreállítását” óhajtott,¹³ míg Kölcsey saját gyakorlatát védte, és az élesebb hangú ítéleteket vette védelmébe ezt kérdezve: „Soha sem szabad tehát megmondani, hogy ez a' Munka jó, de még itt vagy amott lehet jobb is...?”¹⁴ A pengeváltás tétje, a Csokonai-recenzió elfogadtatásán túl, a magyar irodalmi életben meghonosítandó bírálatok hangnemével és módszerével kapcsolatos elvi állásfoglalás kialakítása volt.

A zseni-felfogás körül kibontakozó vitát Kölcsey tipológiája váltotta ki. A Csokonai-recenzió idevágó bekezdése szerint vannak igazán nagy alkotók, akik minden körülmények között jelentős művet tudnak alkotni, és vannak, akik csak szerencsés korban születvén emelkedhetnek a legnagyobbak közé. Shakespeare és Goethe az előbbi, Horatius és Vergilius az utóbbi csoportba tartozik Kölcsey ítélete szerint.¹⁵ Saját nézeteinek kifejtését Döbrentei az elismerés szavaival kezdi. Az első levélváltásban¹⁶ a vita nem zsenielméleti kérdésről folyik, hanem arról, hogy Goethe valóban a legnagyobbak közé tartozik-e. A zseniről és a kritika hangneméről folyó vita Döbrentei május 15-i levelében kapcsolódott szorosán össze:

„Recenseálnunk [...] igen jó: lám magam kívántam, de [...] ne olly heves megtámadásokkal [...]. Én szeretem a' Geniet – még kicsapongásaiban is; 's nem fogom olly kurtán, mint te venni látszol. Mit használ a' száraz Regulák' kielégítése: ha az Egész hidegen hágy? [...] Barátom, a' Genie büszkén tekint le sasrepültében az őt lerángatni akaró Kritikusra; 's valamint ez rázza annak munkája mellett fejét, úgy az kaczagdogál aprólék kifogásain. Te, mint Recenziódból látom, jó Psychologus vagy: figyelmezz hát arra is, hogy a' genialitás és magas kifejezés, vad elhányás és szilaj repülések közt van; [...] a' Genienek kell magát a' csinos ízléstől vezéreltetni – de, resztkessen e az aetheticai Postulatumok' be nem töltése miatt, ha minden legkisebbet szorososan be nem töltött?! A' Kritika felette sokat segít; 's akkor nagyon szeretem, ha nem felette feszes. Szabad megmondani, hogy ez a'

¹¹ Vö. GYAPAY László, *A Csokonai-bírálat keletkezése és hatása Kölcsey pályájára (A feladat meghódítja emberét)*, ItK, 1996, 228.

¹² OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2832, f. 47.

¹³ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. ápr. 17. ÉLit, 1827, 115.

¹⁴ Kölcsey Döbrenteihez, Álmosd, 1815. máj. 3. ÉLit, 1827, 120.

¹⁵ KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések*, KÖM I, 404.

¹⁶ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. ápr. 17. és Kölcsey Döbrenteihez, Álmosd, 1815. máj. 3. ÉLit, 1827, 114–124.

munka jó, de ez vagy más hibák vagynak benne; hanem mindent egy szóállással ne sujtson le; 's a 'Recensio' tonusát a' humanitásnak szelíd színe nagyon kedvesé teszi: általjában kívánom, hogy az állíttatnék fel közöttünk."¹⁷

A vita e pontján Döbrentei megpróbálja Kölcsey kritikusi szigorának elvi alapját kitapintani. Arra a következtetésre jut, hogy lényege az esztétikai szabályok és a zseni egymáshoz való viszonyában keresendő. Szerinte ugyanis Kölcsey az utóbbit túlzott mértékben alárendeli az előbbinek. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy Kölcsey válaszolt erre a levélre, de a levél tartalmát nem ismerjük, és mivel levelezésük itt egy időre megszakadni látszik, még vitájuk lecsengéséről sincs semmi adatunk. A *Poësis és Kritika* című töredéket viszont részben úgy tekintjük, mint Kölcsey reflexióját Döbrentei idézett levelére. Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi: úgy tűnik, hogy Kölcseyből éppen a Döbrenteivel folytatott vita váltja ki a vitapartnere nézeteihez igen közel eső elméleti fejtegetését. A *Poësis és Kritika* ugyanis nagyon szoros szemléleti kapcsolatot mutat Döbrentei egy korábbi levelével, melyről Csetri Lajos Szauder József felvetése nyomán meggyőző elemzésben mutatja ki, hogy szerzője későbbi nagy összegző tanulmányának, az Erdélyi Múzeum III. füzetében (95–117) megjelenő *Magyar Literaturát illető Jegyzéseknek* alapja volt.¹⁸ Csetri elemzését azzal lehet kiegészíteni, hogy Döbrentei kérdéses levele jelentős hatást tett Kölcseyre. Döbrenteinek ez a korábbi levele így szól:

„A' hyperbolákkal, 's általjában, Figúrákkal 's Tropusokkal telyes írás épen nyelve a' Költőnek; és nyelvének kell lenni, még minekelőtte a' Rethorikát tanulta volna. Állíts nekem valakit elé, a' ki annak tanulása után hozhatja írásába a' soknemű, különös, meglepő, érzékenyítő, elragadó, kifejezéseket, ha azok önmagából nem jönnek. És épen mivel a' Költőben praxisban van, theoria nélkül, ezen írásmódja, azért ragadtatik el általak. Minden csendes megfontolás abstractumokkal való foglalatoskodás kedvetlen előtte, az ő ifjui phantasiájának istenekkel-társalkodó világában; Materiája önmagából ömlik; ír a' társaságban is; – nyelvével pedig nem igen gondol (*aus Mangel an Stoff denkt man leicht zu sehr an die Sprache*; mond a' szökdőső phantasiájú Jean Paul); de, lassanként hűlvén tüzéből, melyben előbb egeket ostromolni is kész lett volna, megáll repülésében, nyugszik, gondolkodik; ez által 's a' Kritika által ítélete erősödik; ekkor leül Versei mellé, mellyeket előbb neki csupán a' természet' lángolása gyújtott, nézegeti, gondolkodik; úgy van mint a' Képipró, ki elkészített genialis munkája mellett, mellyet felhevüléssel dolgozott, csendesen ül, nézegeti, ítéletet magában a' vonásokat, itt világosság kell még, itt több kinyomás, itt karaktervonás; így a' Költő verseivel; megbizonyosodott érzése sugdos neki: ez csak szópompa, ez itt nem eléggé tiszta vagy világos kifejezés, ez nem a' tárgy' tulajdonságát festő szó, itt nincs eurhythmia, itt nincs erő, ez itt alatt mászó, nincs egység a' munkában, nincs logikai rend; azonban reszketve olvassa a' már sokak' ítéletén keresztülment 's mindentől feleslegesnek talált munkát, látja ott a' bevégzett írás mi legyen? 's minthogy a' tökéletességnek bizonyos elrejtett sejdítésével kell bírnia, méregeti a' magáét, 's mindent a' mit igaz Szépnek nem lel, irgalom nélkül kitorli; végtére feláll csendes bizodalommal, 's a' magával vívó Ifju felett lebegett Muzsa isteni csókját adja neki, 's ezt mondja: így légy fiam, és én halhatatlanságot adok neked; e' szerint, mint a' Kollégyiomi Deák, a' ki elsőbb esetekben, midőn a' Csinos-Világ' tónusát még nem ismeri, pedánt, otromba, fás, nevetséges a maga viseletében, de utóbb

¹⁷ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. máj. 15. ÉLit, 1827, 124–125.

¹⁸ CSETRI 1990, 228–239. Vö. SZAUDER József, *Génius szállítás*... = SZAUDER 1961, 230–231.

igyekezetei, észrevételei 's az Illendőnek érzése által egészen mássá változik, hiszen a' Költőnek lelke is, megtisztítva mindentől, a' mű phantasiájának aranyos rongyai voltak ugyan, de, egybe-állítva, hogy gyönyörűséget szerezzenek, nem; kitisztult érzése megmarad, csendesebb de méltóságosabb gyűladás teszi azokat szavakká 's olyanokká, mellyek a' jobb szívnek győzödelmet vesznek; phantasiájának merész repülése most is szabadon teremt, egybe-alkot, de csak a' Megpróbáltat, a' valóságos Nagyt, a' Tisztát veszi be ítéltető érzése: most menjen bátran; költése örökre fenn marad."¹⁹

Döbrentei és Kölcsey írásának legfontosabb közös mozzanata, hogy a remekművek létrejöttét, illetve a művészet fejlődését mindkettő az alkotó veleszületett látásmódja meg művészi nyelve (költészet, festészet stb.) valamint a korábban létrejött magas színvonalú alkotásokra való reflexió kölcsönhatásából magyarázza. További közös mozzanat, hogy mindkét felfogás szerint a maradandó művek létrehozásának egyik mellőzhetetlen alanyi feltétele, hogy a tehetséges művész érezze magában a tökéletességnek valamilyen homályos képzetét, melyet művével megközelíteni törekszik. „Minden Lélekben megvan a' Tökéletnek (Perfectum) ideája – így Kölcsey –, 's ezen Tökélet minden különböző formák alatt is épen oly szükségesen Egy, mint az Istenség. A' Genienek teremő Lelke magában érzi azt 's nem tudva igyekszik elérni,"²⁰ Döbrentei szerint pedig a művész egyik kritériuma az, hogy „a' tökéletességnek bizonyos elrejtett sejdítésével kell bírnia".²¹

E két szöveg közötti kapcsolat kimutatását nagyban gátolta, hogy *A' Poësis és Kritika* című írást egyetlen kiadás sem vette fel önálló műként, a *Jegyzetek a kritikáról és poesisről* című továbbfejlesztett változatát pedig a jelentős kiadások és a szakirodalom Toldytól mostanáig, a megjelenés alapján, 1829-es műnek datálta, vagy időrendben oda sorolta be,²² az első gyűjteményes kiadás pedig, mint a tanulmányokat általában, évszám nélkül hozta.²³ Szauder József olyannyira 1829-es írásnak tartotta a *Jegyzeteket*, hogy *Génius szállítás...* című tanulmányában a Kölcsey-féle génius-fogalom fejlődése végpontját vélte ebben a műben felfedezni: „Nem követhetjük végig [Kölcseyt], a génius romantikus felfogásában: de a fejlődés érzékeltetésére lássuk a gondolatnak hosszú évek fölötti átívelését, mely a zsenit oly szépen, higgadtan meghatározó »Jegyzetek a kritikáról és poesisről« időpontját – 1829-et – a tizennégy év előtti problémákkal – egy 1815-i levél vallomásával – köti össze."²⁴ Ezzel szemben úgy véljük, hogy a *Jegyzetek* keletkezési idejének a kiadás dátuma alapján történő meghatározását a Kölcsey-életmű semmilyen ténye sem támasztja alá.

Mivel kiadatlan műről van szó, a Függelékben betűhíven és szövegkritikai jegyzetekkel közöljük Kölcsey ezen töredékét.

¹⁹ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1813. nov. 20. ÉLit, 1827, 97–99.

²⁰ KÖLCSEY, *A' Poësis és Kritika*. Lásd a Függelék 4. bekezdését.

²¹ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1813. nov. 20. ÉLit, 1827, 98.

²² Kölcsei KÖLCSEY Ferencz *Minden munkái*, I–VIII, 2. bőv. kiad., kiad. TOLDY Ferencz, Pest, 1859–1861, III, 208; Kölcsei KÖLCSEY Ferencz *Minden munkái*, I–X, 3. bőv. kiad., kiad. ANGYAL Dávid, Bp., 1886–1887, III, 270; CSÁSZÁR, *i. m.*, 60; KÖLCSEY Ferencz *Összes művei*, kiad. KERECSENYI Dezső, Bp., [1943], 820; KÖM I, 654, 1310, 1331; SZAUDER 1961, 246–247; KÖLCSEY Ferencz *Válogatott művei*, vál., kiad., jegyz. FENYŐ István, Bp., 1975, 346; ROHONYI 1975, 154–155; FENYŐ, *i. m.*, 276–277; MEZEL, *i. m.*, 84–85; ROHONYI 1996, 162.

²³ KÖLCSEY Ferencz' *Minden munkái*, I–VI, szerk. B. EÖTVÖS József, SZALAY László, SZEMERE Pál, Pest, 1840–1848, III, 118–128.

²⁴ SZAUDER József, *Génius szállítás...* = SZAUDER 1961, 246.

Jegyzetek a kritikáról és poesisről: az átdolgozott változat

(a) A két változat összehasonlító vizsgálata

A két változat közötti különbségek világos áttekintése érdekében kompiláltunk egy olyan változatot, melyben a *Jegyzetek* szövegére rávetítettük *A' Poësis és Kritika* szövegét.²⁵ Az eltérő eredetű részeket különböző betűtípusokkal jelöltük:

– **kövér betű:** olyan szövegrész, mely a két változatban azonos, vagy tartalmilag közel áll egymáshoz;

– apró betű: olyan szövegrész, mely csak *A' Poësis és Kritikában* szerepel;

– normál betű: olyan szövegrész, mely csak a *Jegyzetekben* szerepel.

Az apró betűs részek kivételével tehát ez a változat azonos a *Jegyzetek* szövegének azzal a részével, mely párhuzamos *A' Poësis és Kritikával*. Minden bekezdés előtt feltüntettük, hogy a maguk eredeti helyén hányadikként álltak. A szögletes zárójelbe tett számok *A' Poësis és Kritikára*, a kapcsos zárójelben lévők pedig a *Jegyzetekre* utalnak. Van példa arra, hogy Kölcsey megbontott egy-egy bekezdést. Ilyen esetben a megfelelő zárójelben a bekezdések egyes mondataira is utalunk.

A *Jegyzetek* utolsó kétharmadát itt azért nem közöljük, mert nincsen benne olyan részlet, mely szoros tartalmi megfelelést mutatna *A' Poësis és Kritika* bármely részével. A *Jegyzetekben* tehát *A' Poësis és Kritika* minden mondatának tartalmi megfelelője megtalálható a teljes [2.] és a [3.] bekezdés harmadik mondata kivételével. Van *A' Poësis és Kritika* kéziratának egy utolsó, olvashatatlanságig áthúzott bekezdése, melyről nem tudjuk, hogy megfeleltethető volt-e a *Jegyzetek* valamely részével.

A' Poësis és Kritika meg a Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről című tanulmánytöredék kompilált szövege

[1.] {1.}

A' nagy könyv, azt mondá Kallimachus, nagy gonosz; 's ezen mondást még inkább lehet a' mi időnkre alkalmaztatni; mivel a' tárgyak ki lévén merítve, kevés hozattathatik fel olyan, a' mi már sokszor ne mondatott volna: ritkának adatott pedig az a' tehetség, melly a' régi dolgoknak is új szint tud kölcsönözni. Ezen jegyzéske itt elől nem akar egyebet, hanem hogy olvasóink a' felvett cím alatt valamelly rendszeréntvaló értekezést ne várjanak, mellyben a' Görögöktől és Rómaiaktól fogva a' legújabb korig világra jött principiumok szakadatlan renddel fognának felállittatni. Semmit sem kerülök inkább, mint azt: nehogy másokat tanítani láttassam; 's mindenütt csak saját szűk olvasásomnak 's gondolkozásomnak resultatumait szeretem a' közönségnek bemutatni. Innen van, hogy írásomban hézakok vagynak; 's principiumim nincsenek iskolai szorossággal kifejtetve. A' gondolkozó fej ítéletet hoz a' resultatumokrol a' principiumokra és viszont; 's az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követünk illik: nem mondani el mindent; 's a' mit mondunk is csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék.

[2.]

Nem rég az ideje, hogy Magyar könyveink némely idegen Tudós-Újságokban Recensensekre akadtanak, Nyelvünkön pedig mind ez ideig annyira újság recenseáltatni, hogy Iróink a' Kritikának legszelídebb gáncsait is nehezen láttatnak szenvedni. Szükség, úgy hisszük, hogy a' Kritikáról való Ideákat formáljunk magunknak.

²⁵ Mindkét szöveget kézirat alapján közöljük: OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2832, ff. 47–57.

{2.}

A' Poesis, mint a' szép mesterségek általán fogva, érzéseken fundáltatik, 's érzéseket veszen czélba. Az érzés az emberi lélekből fejlik ki; 's minden a' kibén ez a' kifejlés egy vagy más úton akadályt nem szenvedett, alkalmas lehet, valamely poetai művnek becsét kisebb vagy nagyobb mértékben érezni. Természetes, hogy itt az érzés alatt egyedül a' szépnek, 's az azzal határos felségesnek, nagynak, kellemesnek st. érzését kell értenünk; a' mit a' testiségtől kölcsönözött szóval *ízlésnek* szoktunk nevezni. 'S ezen ízlés teszi a' józan Kritikának fundamentomát.

{3.}

De ki nem tapasztalhatta, hogy kevés dolog van a' világon, a' melly több individualis változásoknak lenne kitéve: mint az ízlés? Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nem csak különbséget, de ellenkezést is lehet észre venni nem csak egymástól messze, vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaikban, de ugyan azon földnek fijaiban, még ugyan azon miveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyan azon de más más helyhezetben levő individuumban is? Következik, hogy ha valaki a' maga mindenkori személyes ízlését veszi egyedülvaló sinórmértékül; 's annál fogva akarja valamely költeménynek becsét megítélni: elkerülhetetlenül önnkényes 's akaratos kívánságokat fog előterjeszteni, mellyek mind a' művész geniejével, mind az olvasó ízlésével számtalanszor jőnek ellenkezésbe.

{4.}

Az *ízlés*, azt írta egykor Voltaire, *csak kétféle: jó és rossz*. Azonban itt az a' kérdés támad fel: hogyan kell tehát a' jót a' rosztól legbizonyosabban megválasztanunk? 'S felteszem hogy ezen megválasztáson keresztülestünk; de nem magában világos e, hogy a' jó és jó közt is temérdek különbség és számtalan lépcső foghat helyt: melly különbséget és lépcsőt egyedül az individualis ízlés eszközése által soha meg nem határozhatunk? A' még boldog Werther az Odyseának vidám geniusával társalkodik; a' már boldogtalan Werthert csak Ossiának komoly másája gyönyörködteti: 's megengedhetjük e neki, hogy a' maga két ellenkező állapotja szerint különböző ízlését a' Kritikának mértékévé tehesse?

{5.}

Ha tehát a' Kritika meghatározó állításokkal akar fellépni, nem individualis érzéseken kell magát felemelnie; hanem közönségesen az emberi lélek természetéből szükség bizonyos tapasztalásokat kivonnia, hogy általok bizonyos közönséges törvényeket állapíthasson meg. 'S ha magunkat a' szántsándékos pyrrhonismustól megóvjuk, nem fogjuk az illy közönséges törvények lehetőségét kétség alá vonni. Mert Homértól fogva Virgilig, és Tassóig és Miltonig és Klopstockig; Aeschylustól fogva Shakespearig és Calderonig, Gótheig és Schillerig st. minden személyes különbözőzés és elhajlás mellett is épen úgy egyeknek találjuk a' szépnek, bájosnak, nagynak, felségesnek vonásait: mint a' morális nagyság érzelmeit Camillban és Hunyadiban, Leonidásban és Zíríniben, Timoleonban és Vashingtonban.

[A 3. bekezdés az első mondat kivételével.] {6.}

Említenem sem kell, hogy a' szóban forgó törvények csak úgy vehettek vagy vehetnek lételt, ha már előre művészek tűntek fel, kiknek a' természet kebeleibe hintette a' mesterségnek magvait; melly magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek ki, mellyeket genie-munkáknak szoktunk nevezni. Ott áll saját pompájában az Isteni mív, 's alkotója nem tudja honan és miként jöve az, egy tekintet reá 's a' Lélek siet újabb teremtetésekre. A' philosph elmerül az illy művekben, 's a' művről általhat az alkotó lélek vizsgálására; kilési azon karaktert jelentő vonásokat,

mellyek egyenesen a' lélek sajátágából jönnek; kilesi azon elhajlásokat, mellyeket a' tárgy teve szükségessékké; 's ezer megegyezésekből, 's ezer külömbiségekből regulákat von ki, mellyekről a' művész nem gondolkozott: épen úgy, mint az okoskodó ember nem gondolkozott azon formákról, mellyeket a' vizsgálódó bölcs az okoskodásból kivont, 's a' Logikában öszveszerkeztetett.

[7.]

Igy származnak tehát azon közönséges törvények, mellyeken a' vezérlő theoria felépül, nem magának a' Kritikusnak agyából, hanem a' természetből. A' természetet pedig azért kell a' Genienek mozdúlataiban nyomoznunk: mivel a' Genie nem egyéb, hanem a' külömben szélylyelszört természeti erőknek és érzelmeknek bizonyos felüleg alatt nagy bővségben történt öszvefolyása. Ezen öszvefolyás az ingredientiaknak egymáshoz való proportiója szerént külömböző felülegek alatt külömböző változásokat szenvedhet, 's külömböző következéseket húzhat maga után. Innen van az a' számlálhatatlan sokféleség, mellyet a' költői productumokban találunk. De mind ezen sokféleségben a' közönséges cél még is ugyan az marad. Mert minden költőnek arra kell törekednie, hogy a' melly érzést célba vett, azt a' lehetséges erővel érdekelje. Minden érzésnek pedig bizonyos határai vagynak, mellyeken a' Költő által nem hághat a' nélkül, hogy céljával ellenkező extremumokra ne vetemedjek. A' költői közönséges cél tehát az említett határok felé sietésben áll; 's a' tökéletnek lépcsőjit a' közelítésnek kisebb vagy nagyobb volta határozza meg.

[4.] {8.}

Ezen tökéletnek ideája tisztábban vagy homályosbban minden egészséges lélekben feltaláltatik; 's minden külömböző formák alatt is épen olly szükségesen egy az: mint az Istenség. A' Genie teremtő lelke hathatósan érzi azt magában, 's törekszik utána. A' philosoph vizsgálódó lelkében pedig örök jobbitgatásnak ingere támad fel általa; 's innen van, hogy a' philosoph épen a' genie-művekből kivont regulák szerént állítja fel az *Ideált*, mellyet a' legerősb Genie sem érhet el egészen: úgy a' mint Platonnak gondolatjaként az isteni értelem sem alkothatott a' gyarló materiából minden részben tökéletes világot. „Íme, így szoll a' Genienek a' Philosoph, íme az *Ideál*, mellyet felállítottam: mint valamelly Polykleti kánont; 's mellynek felállítására magad vezérlettel. A' te műveid nincsenek illy símák, nincsenek illy magokkal mindég és mindenben egyformák: mint ez az én kánonom kívánná; de nem is fogom tőled kívánni, hogy magadat e' szerént igyekezzél képezni. Te erősb vagy, mint sem hogy segédre lenne szükséged, 's makacsabb, mint sem hogy hibáidat megjobbíthatnád. 'S magok ezek a' te hibáid nagy voltodrol tesznek bizonyosságot. Azonban engedd meg, hogy azok előtt, kik nem bírnak olly erővel, mint te; még is éreznek vonattatást követni a' szépet, a' nagyot és tégedet; hogy ezek előtt az én kánonom fedezze fel azt, a' mi a' te műveidben jó és hibás. Az illyenek hasonlítsák öszve műveidet az én kánonommal. Kövessenek tégedet a' te ezer külömbféleségeidben; de ne hogy *servum pecussá* alacsonyúljanak le, az én kánonom segítse őket a' tökéletről saját ideált formálni magoknak. Így fognak ők követés által lélekemelődést, regulák által saját principumokat szerezni; 's e' szerént, a' mit a' természet nekik nem adott, nyerhetnek segéd és munka által olly tehetséget, melly ha nem egészen a' tiéd leszen is, hozzá legalább hasonlítani fog.”

[Az 5. bekezdés első mondata] (9.)

'S ez a' kánon az, melly a' Kritikának sinormértékül szolgálhat. A' kritika e' szerént minden művet a' legfelsőbb tökélethez mér; 's a' mint ahhoz közelebb vagy távolabb állani találta, úgy mondja ki felette kemény egyenességgel ítéletét. Mert nem meg tanított e már még Horatz bennünket, hogy a' költésben semmi közép-szerű nem talál kegyelmet? Minden a' mi nem felfelé siet, alant marad. Minden a' mi a' felső ponttól távozik, lefelé száll.

Si paulum a summo discessit, vergit ad imum.

[Az 5. bekezdés az első mondat kivételével] (10.)

Látnivaló, hogy csak a' gyarlóság panaszolkozhatik a' való kritika felől úgy: mintha az a' Geniet fennröpültéből lerángatná, 's szerencsétlen regulázás által fojtaná el. Sőt inkább igyekszik az a' homályt fényre, a' rendetlenséget rendre hozni; 's kulcsot és fonalt ad a' labirinthusban tévelygőknek. De saját nagyságunknak csalóka képzete sokszor gyűlöletessé teszi előttünk a' kritikát; azt gondoljuk, hogy nélküle nem lennének hibáink; azt gondoljuk, hogy kicsapongásaink (mellyeket kárhoztat) mindég és mindenütt a' geniusnak kiütései; 's midőn nagyságunk a' meggyújtott fáklya előtt elenyészik, sikoltunk, hogy a' genie megöldököltetik, 's a' természeti erők lánczra vettetnek. Legyünk egyenesek, 's olly egyenesek mint Lessing, ki magáról illy vallást teszen: „Én nem érzem magamban azon éltető forrást, melly saját erejével kidolgozza magát; saját erejével olly gazdag, olly friss, olly tiszta sugárokban buzog fel: én kénytelen vagyok magamból mindent nyomás és szívás által csikarni ki. Én olly szegény, olly hideg, olly rövid látásu lennék, ha nemünemüképen meg nem tanultam volna, mint kelljen idegen kincseket szerényen kölcsönözni, idegen tűznél melegednem, 's szememet a' mesterség üvegeivel erősítenem. Innen van, hogy mindég megszegyenültem, valahányszor a' kritikát gyaláztatni hallám vagy olvasám. Azt mondják, hogy az elfojtja a' geniet: én pedig azzal hízelkedtem magamnak, hogy valamit nyertem általa, a' mi közel jár a' geniehez. Én benna vagyok, 's nekem a' mankóra írt pasquillus nem lehet, hogy épületes legyen.”

[A 3. bekezdés első mondata.] (11.)

A' Kritika semmi nem egyéb, hanem a' művészségnek philosophi studiuma, vagy legalább ezen philosophi studiumnak resultatuma. Innen van, hogy a' legelső rangu Genie is ezen studium nélkül gyakran megbotlik. Ki nem tudja hogy a' nagyság és dagály, erő és zabolátlanság, naifság és gyermekeskedés, elmésség és nevetségesség 's több ilyenek nagyon közel állanak egymáshoz?

* * *

A *Jegyzetek* kéziratán található, Szemere Pál kezétől származó dátum (1815. július 5.) hitelességének, mint látni fogjuk, fontos tény mond ellent. Mivel ez a dátum megegyezik *A' Poësis és Kritika* autográf, hitelesnek bizonyuló keltezésével, csupán ezen két adat alapján még a szövegek egymáshoz viszonyított keletkezési idejét sem tudjuk meghatározni.

A tanulmánytöredékek összehasonlításából az olvasható ki, hogy a *Jegyzetek a' Kritikáról és Poësisről* a későbbi. Az a tény, hogy a *Jegyzetek* kb. háromszor olyan hosszú, mint *A' Poësis és Kritika*, önmagában még nem döntő érv, mert logikailag nem lehet kizárni, hogy Kölcsey az átdolgozás során tömörített, és nem jutott el az újrafogalmazással az első változat végéig. Nem perdöntő, de mégis inkább feltevésünk mellett szóló érv, hogy a párhuzamos szövegrészben mindig ott került

sor bővítésre, ahol az a teljesebb kifejtést, a jobb megértést szolgálja, kihagyásokat pedig többnyire ott találunk, ahol a megfogalmazás egyes mozzanatai redundánsnak bizonyulnak.

A *Jegyzetekben* a [2.] bekezdés és a [3.] bekezdés első mondata helyén a {2.}, {3.}, {4.}, {5.} bekezdések állnak. A [2.] bekezdésnek az eredeti kontextusban átvezető szerepe van, hiszen a tanulmány szemléletét és módszerét ismertető bevezető után megindokolja, hogy a magyar irodalom adott fejlettségi szintjén mi teszi szükségessé a kritika mibenlétével való foglalkozást. Az így előkészített [3.] bekezdés élén a kritika meghatározása áll. Az a szövegrész, mely a *Jegyzetekben* e néhány sor helyén áll, fontos gondolati lépésekkel teszi világosabbá a érvelését. Kölcsey itt tisztázza, hogy mit ért ízlésen, melyet aztán a józan kritika alapjának nevez; megállapítja, hogy az egyéni ízlést a maga nagyfokú változatossága miatt nem lehet az egyetemesség igényével fellépő kritika alapjává tenni; végül pedig kifejezi meggyőződését, hogy lehetségesek olyan általános törvények, melyek segítségével „meghatározó” esztétikai ítélet fogalmazható meg. E másfél lapnyi szöveg nélkül is kiderülne a tanulmányból, hogy mi módon tartja Kölcsey lehetségesnek általános esztétikai törvények megfogalmazását, és mi ezen törvények felhasználhatósági köre, de nem lenne világos, hogy az egyéni ízlés relatív voltának megtapasztalása készítette őt e gondolatmenet kifejtésére, valamint az sem, hogy milyen művészet- és ismeretelméleti előfeltevéseken alapul eszmeifuttatása.

A' *Poësis és Kritika* [4.] bekezdésének első mondata a „tökéletnek (Perfectum) ideájá”-ról általánosságban beszél. Az ennek megfelelő mondat, mely a *Jegyzetekben* a {8.} bekezdés elején olvasható, visszaul az azt megelőző bekezdésre, melynek azonban nincs megfelelője A' *Poësis és Kritikában*. Ez a [7.] bekezdés olyan fontos megállapításokat tartalmaz, melyek részletezik és a költészetre alkalmazva teszik világossá, hogy mit is ért Kölcsey a „tökélet ideáján”. Ez a tízegynéhány sornyi szöveg ugyanakkor szorosan összefügg az imént tárgyalt {2.}, {3.}, {4.} és {5.} bekezdésekkel, hiszen ott fejtette ki Kölcsey azt a tételt, hogy a művészet érzéseken alapul, és érzéseket vesz célba. E kiindulópont tisztázása nélkül nem lenne kellően megalapozott a {7.} bekezdésnek az az állítása, hogy a tökélet nem más, mint a különféle érzések határainak minél pontosabb megközelítése. Nehezen elképzelhető, hogy ezeket a fontos és a megértést nagyban segítő mozzanatokat Kölcsey ne betoldotta, hanem kihagyta volna művéből egy átdolgozás során.

A harmadik olyan rész, mely csak a *Jegyzetekben* található meg, A' *Poësis és Kritika* [5.] bekezdésének első mondata után áll. Olyasmiről szól itt Kölcsey, ami kritikai írásaiban rendszeresen felbukkan: „a kritika – olvashatjuk – minden művet a legfelsőbb tökélethez mér”. Lényegében ugyanerről van szó az 1826-ban megjelent Körner-bírálatban: „a *summum bonumot* mind az egész irodalom, mind az egyes literátor előtt fel szabad, és fel is kell mutatni, hogy akik akarják, látniuk lehessen, mely távolságban álljon még a pálmakoszorú”.²⁶ Nagyon hasonló igény fogalmazódik meg egy 1833-ban publikált írásban is: a bírálónak tudnia kell – magyarázza Kölcsey –, hogy az író előadása vajon „megegyez-e a jónak, szépnek, nagynak és valónak egyetemi principiumival?”.²⁷ Három évvel később a Berzsenyi-émlékbeszédben újfent visszatér a problémára, amikor távolságtartóan, de nem elutasítóan idézi fel ifjúkora kritikusi elveit. Ekkor ugyanis, mint mondja, azt

²⁶ KÖLCSEY, *Körner Zrínyijéről*, KÖM I, 533.

²⁷ KÖLCSEY, *Kritika*, KÖM I, 682.

hitte, hogy a kritika egyebek közt nem más, mint „mértéket venni a tökély leg-fensőbb lépcsőjéről, s azt a művre alkalmaztatva határozni meg a távolságot és közelséget, mely a műv s mérték közt találkozik”.²⁸ Kevésbé valószínű, hogy ezt a fontos és sokszor kifejtett gondolatot Kölcsey elhagyta volna tanulmánya kritikaelméleti részéből; sokkal inkább arról lehet szó, hogy ezzel bővítette ki a korábbi változatot.

A két írás párhuzamos részében két olyan hely van, ahol *A' Poësis és Kritika* a terjedelmesebb. Az egyik a már érintett [2.] bekezdés, mely elméleti szempontból nem járul hozzá a töredék gondolatmenetéhez, a másik *A' Poësis és Kritika* [3.] bekezdésének harmadik mondata, melynek tartalma ugyanezen bekezdés utolsó mondatában lényegileg megismétlődik. Mindkét mondat azt fejt ki, hogy a művész létrehozhat mesterművet az esztétikai regulák tudatos ismerete nélkül. A korábbi mondat tehát hihetőleg a tartalmi ismétlés miatt maradt ki a *Jegyzetek*ből. Azt a lehetőséget, hogy a *Jegyzetek* lenne a korábbi változat, a két szöveg összehasonlításának eredményeként elvethetjük, mert nem valószínű, hogy Kölcsey az átdolgozás során fontos kritikaelméleti megállapításokat és gondolatmeneteket húzott volna ki, és kritikaelméleti szempontból csupán kötőelemnek vagy redundáns gondolatnak bizonyuló mondatokat szűrt volna be szövegébe.

Más adat is van, mely a *Jegyzetek* későbbi volta mellett szól. Szemere Pál 1816. július 14-én a következőket írta Kölcseynek: „Szentmiklóssy derék ifju, mondhatom néked. Társaságában igen sokszor emlékeztem arra, a mit Jenisch mond valahol: »Frühe Correctheit beweiset nie (talán inkább selten?) Genie« Értesz.”²⁹ A Jenischnek tulajdonított mondat a *Jegyzetek*ben a következőképpen bukkan fel: „Jó-kori hibátlanság, mond Jaenisch, soha sem, vagy legalább igen ritkán jelent geniet.”³⁰ Az idézés módja, az ti., hogy a Szemere bizonytalanságát tükröző zárójeles beszűrészt Kölcsey a magyar fordításban egy jól gördülő mondatba emelte be és adta Jenisch szájába, arra mutat, hogy Kölcsey forrása ezúttal nem az eredeti német mű volt – melyet egyébként maga is forgatott és jegyzetelt³¹ –, hanem barátja levele; azaz a *Jegyzetek* ezen része nem keletkezhetett a levél vétele előtt. Mivel a kézirat egy lendülettel írottnek látszik, könnyen adódik a feltételezés, hogy *A' Poësis és Kritika* átdolgozása a levél vétele körüli időben történt, mert kevésbé valószínű, hogy egy ilyen nem túl jelentős mozzanatot egy sokkal későbbi időpontban előkeresett volna Kölcsey a levelezéséből. Mindazonáltal, mivel a *Jegyzetek* csak 1829-ben jelent meg, a most bemutatott mozzanat segítségével nem látjuk megnyugtatóan bizonyítottnak a tanulmány 1816 körüli keletkezését. Meg kell tehát vizsgálni, hogy van-e olyan adat, mely az 1816 és 1829 közti időszakra vonatkozóan támpontot adna a *Jegyzetek* keletkezési idejének meghatározásához.

(b) Az 1823 és 1829 közti pályaszakasz

Kölcsey életrajzi adatait vizsgálva viszonylag nagy valószínűséggel állapítható meg, hogy a *Jegyzetek* nem az 1823 és 1829 közötti időszakban keletkezett. 1823 elején Szemere meglátogatta barátját Csekén,³² és felelevenítette korábbi folyóirat-

²⁸ KÖLCSEY, *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett*, KÖM I, 731.

²⁹ Szemere Kölcseyhez, Pécel, 1816. júl. 14.; Szemerei SZEMERE Pál *Munkái*, I–III, szerk. SZVORÉNYI József, Bp., 1890 (a továbbiakban: SZEMERE P. 1890), III, 200.

³⁰ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 650.

³¹ KÖLCSEY, *Jenisch pályairata*, KÖM I, 875–899, 1315–1316.

³² Vö. Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. febr. 25. KÖM I, 454. és III, 275; Kölcsey Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. Kölcsev 145.

indítási tervüket.³³ Valószínűleg a tervezett Minerva című kiadványukba szánta Kölcsey azt a kritikáról szóló tanulmányát, melyet Szemere 1823. április 26-i levelének vételekor hagyott abba: „Midőn leveledet vevém éppen a Kritikáról szóló értekezésemet dolgozám, de leveled félben hagyatta velem, s ez dolgozatlan marad. Mert amiket itt elmondottam volna, nagyrészt elmondhatom Zrínyid fellett.”³⁴ Mivel az *Ízlés* címen ismertté vált töredék autográf kéziratán a „Csekén. februar. 1823.” keltezés áll,³⁵ jó okunk van feltételezni, hogy Kölcsey erre a munkájára utalt. Mondanivalóját a kritikáról szándékának megfelelően kifejtette, mert Körner-tanulmányának második egysége („levele”) valóban a kritikával foglalkozik.³⁶

1823 elejétől Kölcsey céltudatosan dolgozott tervezett folyóiratuk számára. 1824 január végéig viszonylag pontosan követni lehet írói tevékenységét, mert a Szemeréhez sűrűn küldött levelekből szinte összefüggő kép rajzolódik ki munkásságáról. (Kölcseynek 1823. április 6. és 1825. május 18. között kelt minden Szemeréhez írott levelében van szó a folyóiratuk érdekében végzett munkáról.) Kritikáról szóló tanulmányról azonban sem tervezett, sem megkezdett, sem elkészített munkái között nem tesz említést. Úgy tűnik, szerkesztői koncepciójába sem illett bele, hogy a Körner-tanulmányban elmondottakon kívül még valamit megjelenítsen a kritikáról. Mikor a *Töredékek a vallásról* c. tanulmányának cenzúráztatási nehézségei miatt arról kellett gondolkodni, hogy az esetleg kimaradó mű helyét mivel pótolják, a következőket írja: „én a poétai műveken, s kevés archeológiai jegyzeteken kívül, csak filozófi műveket adhatnék. [...] Töredékeim helyett pótolékul semmit sem adhatok, annál fogva nézz széllyel saját írásaid közt, s azon néhány ívnyi hézakit valami interesszáns tárgygal pótolj ki. Én ha félben levő írásaim közül valamelyiket hirtelen kidolgozhatnám is, de nincs köztük semmi, ami a poézis s poétika határain kívül lenne: ilyen nemű írásunk pedig már elég van. Jó volna, ha Zrínyi elkészülne, s inkább poétai darabokat helyette elhagyhatnánk más időre.”³⁷ A feltételezésünk szerint asztalfiókban heverő *Jegyzetek* befejezésére vagy *A' Poésis és Kritika* átdolgozására az Élet és Literatura első kötetének 1826. augusztusi megjelenéséig³⁸ ezért sem valószínű, hogy sor került.

Levelezése tanúsága szerint³⁹ Kölcsey az év hátralévő részét az Élet és Literatura 1827 márciusában megjelenő második kötetén dolgozva töltötte. Ezek a levelek sem tesznek említést kritikával foglalkozó tanulmányról. 1827. február 7-én Bártfay Lászlóhoz intézett soraiban azonban a következő olvasható: „Schlegelt örömközt olvasám végig; az igen derék író, kit akkor is kénytelenek vagyunk

³³ Vö. Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1820. ápr. 29. KÖM III, 268–269; Szemere Pál Kölcseyhez, Onga, 1823. márc. 26. Ráday Gyűjtemény Szemere-tár, 8. köt., 67. és 69. darab. Ez utóbbi levél mind a Szemere-tárban, mind a katalógusában (KOZMA Borbála, LADÁNYI Sándor, *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének [Budapest] kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*, Bp., 1982, 148) tévesen két tételre bontva van beosztva. A két tétel összetartozását Kölcsey válaszelevele bizonyítja: „Leveledben a Minervára mégy által.” (Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. ápr. 6. KÖM III, 275–278.) A SZEMERE P. 1890, III-ban rossz keltezési hellyel és nagyon hiányosan van kiadva Szemere hivatkozott levele.

³⁴ Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. ápr. 6. KÖM III, 276.

³⁵ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2823, f. 88.

³⁶ KÖLCSEY, *Körner Zrínyijéről*, KÖM I, 527–534.

³⁷ Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. júl. 28. KÖM III, 301, 302.

³⁸ Vö. Toldy Bajzának, Pest, 1826. júl. 27.; Toldy Bajzának, Pest, 1826. aug. 10. BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., 1969, 333, 337.

³⁹ Kölcsey Szemere Pálhoz, Pécel, 1826. dec. 4.; dec. 12.; dec. 15.; dec. 18.; dec. 21. KÖM III, 319–326.

tisztelni, mikor értelmétől különbözünk. Még dolgom lesz vele, mert a kritikáról fogok valamit készíteni, s azután tartozott köszönettel küldöm vissza.”⁴⁰ Kölcsey valószínűleg megegyezett Szemerével, hogy folyóiratuk egyik későbbi kötete (3.?) számára értekezést ír a kritikáról.

Ez a szándék azonban 1829-ig nem valósult meg, mert az ugyanaznap Szemeréhez írott levélben Kölcsey arról számol be, hogy a görög filozófia történetén dolgozik.⁴¹ A munkával betegsége miatt nem haladt jól, és híradásai szerint más értekező prózához nem volt alkalma hozzáfogni.⁴² Ennek a nehézségekkel terhes, mégis termékeny időszaknak testvére, Ádám augusztus 2-i halála vetett véget.⁴³ Az ekkor nyakába szakadt gazdasági feladatok jó időre véget vetettek irodalmi munkásságának. Reménytelennek látta írói pályáját, és Szemere biztató, együttműködést kérő leveleire elutasító választ adott; 1828 márciusában pedig visszaküldte a tervbe vett munkák miatt nála lévő kölcsönkönyveket, így Bártfay Schlegeljét is. Nem sokkal később, legalábbis a fennmaradt levelek alapján, még a Szemerével való kapcsolattartása is megszakadni látszik.⁴⁴ Az *Élet és Literatura* 1829-es köteteinek szerkesztésében Kölcsey már annyira nem vett részt, hogy Kende Zsigmond révén szerzett tudomást megjelenéséről is, és őt kérte, hogy küldjön számára példányokat: „A’ minapi tudósítás az *Élet és Lit.[eratura]* kötetei felől, nagyon kíváncsvá tett, azokat minél hamarabb láthatni; kérlek, mihelyt egyet veendesz, küldj nekem várakozás nélkül.”⁴⁵ A közreműködéstől való visszahúzódtást annak fényében kell értékelni, hogy Szemere 1827 októberében még a nyomtatás előtt a teljes megszerkesztett anyagot el akarta küldeni Kölcseynek.⁴⁶

E két kötetben mindössze négy írás származik Kölcseytől: a *Követek visszatértekor* c. 1827-es megyei beszéd részlete, a Balla Károly és Szemere Pál által szerzett *Huba* c. költeményről írott recenzió,⁴⁷ a *Jegyzetek a’ Kritikáról és Poesisről* c. töredék részlete és két 1813-ban átdolgozott Csokonai-vers.⁴⁸ Teljesen egyértelmű, hogy sem a beszédet, sem a Csokonai-versek átköltését nem az *Élet és Literatura* számára írta Kölcsey.⁴⁹ A *Huba* recenzióját pedig még 1824-ben elkészítette az első kötet számára,⁵⁰ ahol az valószínűleg azért nem kapott helyet, mert a recenzeált művet Kölcsey rendkívül rossznak tartotta,⁵¹ és a korábbi kötetekben jobb anyagot tudtak helyére beszerkeszteni.

⁴⁰ Kölcsey Bártfay Lászlóhoz, Cseke, 1827. febr. 17. KÖM III, 329.

⁴¹ Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1827. febr. 17. KÖM III, 330.

⁴² Vö. Kölcsey Bártfay Lászlóhoz, Cseke, 1827. febr. 17. KÖM III, 329; Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1827. márc. 26. KÖM III, 332; Kölcsey Bártfay Lászlóhoz, Cseke, 1827. máj. 14. KÖM III, 337; Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1827. máj. 14. KÖM III, 338, 340.

⁴³ Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1827. aug. 6. KÖM III, 340–341; Kölcsey Szemere Pálhoz, Nagykároly, 1827. szept. 17. KÖM III, 348.

⁴⁴ Szemere Pál Kölcseyhez, Pest, 1827. aug. SZEMERE P. 1890, III, 231–232; Szemere Pál Kölcseyhez, Pest, 1827. okt. 16. SZEMERE P. 1890, III, 231–234; Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1827. szept. 6. KÖM III, 346; Kölcsey Szemere Pálhoz, 1827. nov. 1. KÖM III, 353; Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1828. márc. 1. KÖM III, 356–359.

⁴⁵ Kölcsey Kende Zsigmondhoz, Cseke, 1829. ápr. 20. KÖLCSEY Ferenc *Levelezése Kende Zsigmonddal*, s. a. r. TAXNER-TÓTH Ernő, Bp., 1983, 39.

⁴⁶ Szemere Pál Kölcseyhez, Pest, 1827. okt. 16. SZEMERE P. 1890, III, 234.

⁴⁷ Szemere Pál Kölcseyhez, Pest, 1823. jún. 30. SZEMERE P. 1890, III, 213.

⁴⁸ Vö. *Élet és Literatura, Muzáron 1826–1833: Repertórium, összeáll. FRIEDRICH Ildikó*, Bp., 1991, 51–81.

⁴⁹ Vö. KÖM II, 1027–1028; Kölcsey Szemere Pálhoz, Álmosd, 1813. aug. 13. KÖM III, 84.

⁵⁰ Vö. Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1825. máj. 18. KÖM III, 311.

⁵¹ Vö. Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. szept. 19. KÖM III, 305–306.

Az életrajzi adatok azt mutatják, hogy Kölcsey visszavonult a szerkesztésben való részvételtől. Az 1829-es két kötetben megjelent három másik Kölcsey-mű keletkezési körülményeiből pedig arra lehet következtetni, hogy Szemere a barátja korábban nála hagyott műveit közölte 1829-ben. Mindez azt valószínűsíti, hogy a *Jegyzetek* is a valamilyen okból korábban Szemerénél maradt művek csoportjába tartozik. Mivel nem találtunk pozitív adatot arra vonatkozóan, hogy Kölcsey az 1827–29-es időszakban írta volna a *Jegyzeteket*, a felhozott tényekből hihetőnek tűnik a következtetés, hogy a mű nem ekkor született, sőt azt is sejteni engedhetjük, hogy Szemere a *Jegyzetek* kiadásra való megszerkesztését Kölcsey közreműködése nélkül végezte.

Az 1823-as *Ízlésben* Kölcsey más gondolatmenettel közeledett a kritika elméleti kérdéseire, mint 1815-ben. Az 1827-ben tervezett hasonló tárgyú cikkéhez, mint láttuk, az akkor frissen olvasott Schlegel-írást kívánta felhasználni. Ilyen körülmények között nem lenne logikus azt gondolni, hogy a 20-as évek második felében hirtelen visszatért volna az 1815-ös elvi kiindulópontjához.

Kölcsey *Kritika* c. műve 1830 végén, 1831 elején keletkezett. Ha ehhez viszonyítjuk *A' Poësis és Kritikát* és a *Jegyzeteket*, akkor a kritikaelméleti gondolatmenet elején határozott szemléletbeli különbséget állapíthatunk meg. A két korábbi műben Kölcsey elképzelhetőnek tart olyan remekművet, melynek keletkezési körülményeinél nem tart számon egy a tökéletességet eredményező korrekciós folyamatot: „Emberek állanak el kik lelkeikben hordják a' Mesterségnek magvait, 's ezen magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek-ki melyeket a' Poësisben, Festésben, Képfaragásban stbb. Genie-munkáknak szoktunk nevezni. Ott áll saját pompájában az Isteni mív, 's alkotója nem tudja honan és miként jöve az, egy tekintet reá 's a' Lélek siet újabb teremtésekre.”⁵² A *Jegyzetek* lényegében nem tér el ettől az elvi kiindulóponttól: „Említenem sem kell, hogy a szóban forgó törvények csak úgy vehettek vagy vehetnek lételt, ha már előre művészek tűntek fel, kiknek a természet kebeleibe hintette a mesterségnek magvait; mely magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek ki, melyeket geniemunkáknak szoktunk nevezni.”⁵³ Ezzel szemben a *Kritikában* amellet érvel, hogy remekművek csak a folyamatos korrekcióként definiált kritika eredményeként szülehetnek. Az ezt tagadóknak teszi fel a kérdést, hogy „ismernek-e nagy írókat különösen, s virágzó literatúrákat közönségesen, hol minden szép és jó ne a kritika segedelmével tenyészett volna? Homéert és Ossiánt hozzatok fel. De mit szólnának, ha a Homér előtti énekesektől s az Ossiánt megelőzőtt Bárdoktól művek szállottak volna hozzánk s belőlek nyilván lenne: az elsőktől az utóbbiakig mint hágott felebb a művészség, kétségkívül gond, reflexiók és gyakorlás, az az, sajátképen kritikai studium által.”⁵⁴ Nem valószínű, hogy a *Jegyzetek* a maga 1815-höz kapcsolódó szemléletével és szövegrészleteivel a jelentősen más megközelítésű *Kritika* szomszédságában keletkezett volna.

(c) Az 1816 és 1823 közti pályaszakasz

Az 1816 és 1823 közötti időszakból nem ismerünk semmi olyan közvetlen életrajzi adatot, mely bármilyen kritikáról írott tanulmánnyal lenne kapcsolatban.

⁵² KÖLCSEY, *A' Poësis és Kritika* 3. bekezdése. Lásd a Függelékben.

⁵³ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 646.

⁵⁴ KÖLCSEY, *Kritika*, KÖM I, 662.

Ezek az évek egyébként a legválságosabb esztendőik közé tartoznak, és a többször hosszú időre megszakadó levelezés miatt kevés adattal rendelkezünk róluk. 1816-ban arról panaszkodik Kölcsény, hogy csak ritkán van szellemi munkára alkalmas lelkiállapotban, májustól pedig nem válaszol barátai leveleire, és az írói munkássággal való szakítást fontolgatja.⁵⁵ 1817 januárjában Pestre megy, ahol megírja bírálatait Kis János és Berzsenyi verseiről. E két írás és a Csokonai-recenzió megjelenik a Tudományos Gyűjtemény 1817. évi II, III. és VII. füzetében. A Berzsenyi-bírálat kapcsán vitába keveredik a szerkesztőséggel.⁵⁶ Áprilisban hazamegy Csekebe, a júniust Szemerével Lasztócon tölti, majd júliusban Pestre, szeptemberben Pécelre, karácsonyra pedig Csekebe utazik.⁵⁷ Ettől kezdve 1823 elejéig, Szemere Csekén tett, már említett látogatásáig⁵⁸ nagy elszigeteltségben él. Barátaival megszakítja a levelezést, annak ellenére, hogy azok próbálkoznak megkeresésével.⁵⁹ Az elzártagságból csak 1820-ban lép ki két alkalommal, amikor is találkozik Szemerével Pesten, ill. Pécelen. Az első találkozás után ígéretes felbuzdulást sejtető levéllel keresi meg barátját, de később újra a szinte elháríthatatlan nehézségekről, alkotásra alkalmatlan körülményekről beszél, majd megint hallgatásba burkolózik. Az 1817 júliusa és 1823 januárja közti időből csupán a két baráti levélről tudunk.⁶⁰ Önéletrajzi levelében saját maga így emlékezik vissza erre a korszakra: „1815–1817 kevés verset írtam, lelkem sötét volt. Akkor jövendőm minden kedves képeinek elsűlyedése után iszonyú hánykódásban valék. [...] 1818–1823. Kölcsén és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki), s ha sötét képeim engedték, a parasztdal tónját találgattam.”⁶¹ A *Jegyzetek* datálása szempontjából azt kell kiemelni, hogy Kölcsény saját visszaemlékezése szerint keveset írt, és ha írt is valamit, az vers volt, nem pedig értekező próza.

Kölcsénynek az irodalmi élettel való szakításához minden bizonnyal jelentősen hozzájárult a Berzsenyi-recenzióval kapcsolatos bonyodalmak közben hozott elhatározása, hogy a Tudományos Gyűjteménynek addig nem fog dolgozni, „míg a Jankovichianismo-Horvatiánismus tartand”,⁶² azaz míg a szerkesztőség meg

⁵⁵ Kölcsény Kállay Ferenchez, Cseke, 1816. ápr. 8. KÖM III, 233; Kölcsény Kazinczyhoz, Cseke, 1816. ápr. 25. KÖM III, 238; Kölcsény Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. nov. 21. KÖM III, 248–250.

⁵⁶ Lásd CSÁSZÁR Elemér, *A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazóványa*, ITK, 1917, 464–469; KROMPECHER [KOROMPAY] Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bp., 1931, 29; JOLSAI András, *Kölcsény, a kritikus és az olvasóközönség*, It, 1989, 300–309.

⁵⁷ Vö. Kölcsény Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. KölcsLev 144–145.

⁵⁸ Vö. Kölcsény Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. KölcsLev 145; Kölcsény Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. febr. 25. KÖM I, 454. és III, 275.

⁵⁹ Vö. Döbrentei Kazinczyhoz, M. Vásárhely, 1818. ápr. 24. KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., 1960 (a továbbiakban KazLev), XVI, 18; Döbrentei Kazinczyhoz, M. Németi, 1820. febr. 27. KazLev XVII, 100; Döbrentei Kazinczyhoz, Pest, 1822. aug. 3. KazLev XVIII, 118; Kazinczy Döbrenteihez, Ujhely, 1822. aug. 19. KazLev XVIII, 121.

⁶⁰ Kölcsény Szemere Pálhoz, Cseke, 1820. ápr. 29. KÖM III, 268–269; Szemere Pál Kazinczyhoz, Pécel, 1820. aug. 18. KazLev XVII, 219; Kölcsény Szemere Pálhoz, Cseke, 1820. nov. 25. KÖM III, 270–272; Szemere Pál Kazinczyhoz, Pécel, 1821. jún. 24. KazLev XVII, 488. Tudunk még egy Vitkovicshoz intézett levélről is, de annak szövegét nem ismerjük. Vitkovicshoz egyébként nem a legszorosabb szálak fűzték Kölcsényt, és mivel Vitkovics Kölcsény pereit intézte, kapcsolatuk nem tisztán baráti volt. Vö. Vitkovics Kölcsényhez, Pest, 1818. febr. 19. Vitkovics Mihály *Válogatott művei*, kiad. Lőrös István, Bp., 1980, 457–459.

⁶¹ Kölcsény Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. márc. 20. KölcsLev 145.

⁶² Kölcsény Szemere Pálhoz, Lasztóc, 1817. jún. 11. KÖM III, 259.

nem változik. Kölcsey kitartott elhatározása mellett, mely valószínűleg korábban született, mint a hivatkozott levél. Több komoly felkérés és baráti megkeresés ellenére sem publikált egy jó darabig a Tudományos Gyűjteményben.⁶³

Kazinczy, akinek Lasztócon 1817 júniusában módjában volt személyesen találkozni Kölcseyvel, barátja akkori hangulatáról az önéletrajzi levéllel összecsengő jellemzést ad: „Kölcseit a’ Horvát István bánásai és az a’ czimbora melly a’ Pesti Magy. Tudósokat elfoglalta, nagyon elkésérették. Most Lasztócra jött, ’s együtt megyen Palival Pestre, hogy ott prókátorrá tétesse magát ’s prókátor legyen.”⁶⁴ A Széphalomról szertefutó levelekben sokszor szóbajön Kölcsey sorsa: „Most hol van, ’s mit csinál, nem tudom. Elkéséredett, ’s azt tette-fel magában, hogy többé egy sort sem ír, mert a’ Magyar Literatura emberei nem érdemlik, sőt hogy a’ Magyarok Literaturája sem nincs, sem nem volt, sem nem lesz.”⁶⁵ Kazinczy levelezéséből az is kiderül, hogy ő ezt a lelkiállapotot nagyban a Tudományos Gyűjtemény bánásmódjával magyarázza. Kazinczy többször hasonlítja saját helyzetét a Kölcseyéhez: „Engem el nem némítanak – utal a dunántúli ellenfeleire – mint Kölcseyt.”⁶⁶ Mikor pedig attól tart, hogy Szemerére hatással lehetnek az ő ellenfelei, elriasztó példaként bukkan fel Kölcsey sorsa: „Mint leled Szemerét? – kérdi Döbrenteit. – Nem elkésérite e? Félek, hogy őtet úgy rettentették-el, a’ hogy Kölcseyt elposhasztották.”⁶⁷ Kazinczy olyan biztosra veszi, hogy Kölcsey elhallgatása mögött a Tudományos Gyűjtemény körével folytatott vita áll, hogy mikor tudomást szerez a szerkesztőbizottság részbeni megváltozásáról, Bay György közvetítésével megpróbálja a hírt eljuttatni barátjához, abban reménykedve, hogy ezzel kimozdíthatja őt letargikus lelkiállapotából.⁶⁸ Megfontolandó a közeli barát véleménye: magunk is úgy látjuk, hogy Kölcsey írói pályájára valóban jelentős befolyással lehetett a Tudományos Gyűjteménnyel való szakítás. Ennek következtében ugyanis megfosztotta magát minden folyóiratbeli publikációs lehetőségtől: a Hasznos Multságokat szerkesztő Kultsár Istvánnal nem sikerült jó munkakapcsolatot kialakítania,⁶⁹ elhatározta, hogy a Tudományos Gyűjteménybe nem ír, miközben Döbrenteivel is feszült volt a viszonya, amit a Csokonai-recenzió visszavétele még jobban kiélezett. Büszke sértettségében – mint láttuk – meglehetősen távolságtartó levelet küldött Döbrenteinek.⁷⁰

Kölcsey fontosnak tartotta, hogy írásai szűkebb vagy tágabb környezetére hatással legyenek. 1814-ben azért tűnik számára kétségesnek a literátori pálya, mert fél, hogy az adott viszonyok között íróként nem tudja magát a szó legnemesebb értelmében hasznossá tenni.⁷¹ A Csokonai-recenzió bevezető sorából határozot-

⁶³ Vö. Trattner János Kölcseyhez, Pest, 1817. máj. 20. JOLSVAI, *i. m.*, 307–308; Vitkovics Mihály Kölcseyhez, Pest, 1818. febr. 19. VITKOVICS, *i. m.*, 458–459; KROMPECHER [KOROMPAY], *i. m.*, 29.

⁶⁴ Kazinczy Döbrenteihez, Széphalom, 1817. jún. 15. KazLev XV, 248.

⁶⁵ Kazinczy Pápay Sámuelhez, Széphalom, 1818. jan. 4. KazLev XV, 414–415.

⁶⁶ Kazinczy Döbrenteihez, Széphalom, 1818. máj. 21. KazLev XVI, 41. Lásd még: Kazinczy Szabó Jánoshoz, Széphalom, 1818. dec. 17. KazLev XVI, 261; Kazinczy Gr. Majláth Jánoshoz, Széphalom, 1819. jún. 13. KazLev XVI, 410.

⁶⁷ Kazinczy Döbrenteihez, Széphalom, 1819. nov. 14. KazLev XVI, 532. Lásd még: Kazinczy Döbrenteihez, Széphalom, 1819. dec. 10. KazLev XVI, 540.

⁶⁸ Kazinczy Bay Györgyhoz, h. n., d. n. KazLev XVI, 138. A kiadás meggyőzően datálja a levelet 1818 szeptemberére.

⁶⁹ Lásd Szemere Kazinczyhoz, Pest, 1817. ápr. 5. KazLev XV, 144; *A magyar sajtó története, I, 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, Bp., 1979, 252.

⁷⁰ Kölcsey Döbrenteihez, Lasztóc, 1817. jún. 29. KÖM III, 267.

⁷¹ Kölcsey Döbrenteihez, Álmosd, 1814. jan. 21. ÉLit, 1827, 102.

tan kiderül az a szándék, hogy szerzője nyíltan szembe akar szállni az elterjedt, rossznak vélt ízléssel: „Azon esztétikus, ki Csokonairól szól, kénytelen a nagyobb publikum értelmével megvívni, azonban ha állításai a tisztább ízlésnek reguláival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka hogy akárki előtt is megpirúljon.”⁷² Kis Jánosnak azért kellene újra kiadatni verseit, hogy a hibákat kijavítva „igyekezzék még tökéletesebb mustrát adni fiataljainknak, mint most adott”.⁷³ Kazinczy pedig a Berzsenyi-recenzió kapcsán beszél Kölcsey „didaxisi tónus”-áról.⁷⁴ Nehéz elképzelni, hogy azt a Kölcseyt, aki így fogta fel saját írói feladatát, ne gátolta volna az a tudat, hogy írásait nem tudja megjelentetni. Az 1817 nyarán bekövetkezett elszigetelődés nagymértékben kedvét szeghette. 1817 június végén, július elején elhatározása még nem teljesen szilárd. Egyrészt, mint Kazinczytól tudjuk „nevette mind azokat a' kik várnak valamit Nyelvünk 's Literaturánk eránt, 's feltevé magában, hogy ő többé semmit nem ír”,⁷⁵ másrészt július elején többször nekirugaszkodott a Dayka Gábor verseiről írandó recenziónak.⁷⁶ Elkecsereződésének, válságának okairól azonban sokat elárul az, hogy míg 1817-ben publikációs lehetőség hiányában nem fejezte be a Dayka-recenziót, addig az 1820-as rövid és az 1823-as tartós nekibuzdulást nagymértékben a saját folyóirat megindításának közeli reménye váltotta ki. Az elősorolt adatok tehát nem valószínűsítik a *Jegyzetek* 1817 és 1823 közti keletkezését, amikor publikációs lehetőség nem állt rendelkezésére.

(d) *Megfelelések Kölcsey egyéb műveivel*

Feltűnő, hogy a Berzsenyi-recenzió és az *Ízlés* mennyi olyan szöveghelyet tartalmaz, amely szó szerint megegyezik vagy téveszthetetlenül összecseng a *Jegyzetek* egyes részleteivel. Kölcsey Goethére hivatkozva a következőképpen kezdi bírálata Berzsenyit megrovó részét: „*Gyakorlatunk kell, [...] fejünket, szemünket és kezünket.* Ez a tanítás festőnek, orátornak s poetának egyformán s elmúlhatatlanul szükséges. Idők kívántatnak, míg a művész a maga mesterségének sanctuáriumába léphet, annak titkaival megismérkedhetik”.⁷⁷ A megfogalmazás jelentős különbsége ellenére szoros tartalmi kapcsolatot mutat e szöveggel a *Jegyzetek* alábbi része: „Azok tehát kik lelköknek együgyűségében a költőt éppen úgy elkészítelve születni vélték, mint Minervát Jupiternek fejéből; nem gondolták meg, hogy a természet nem csak költőt, de hadvezért, filozófot és kézművest is szül, az az ad a költésre, hadvezérségre, filozófiára és kézművességre tehetséget és hajlandóságot. Azonban ha valaki a természettől kapott tehetséget studium, az az tanulás és gyakorlás által tökéletre vinni nem igyekezett: belőle soha sem költő, sem hadvezér, sem filozóf sem kézműves nem leszen.”⁷⁸ A zseni teremtő erejének és az esztétikai szabályoknak az alkotásban megnyilatkozó viszonyáról a recenzióban az alábbi lehet olvasni: „Az is igaz, hogy a regula még inkább tartozik a geniere mint más akárkire: mivel a jó és rossz igen gyakran ugyanazon forrásból erednek. A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség da-

⁷² KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések*, KÖM I, 401.

⁷³ KÖLCSEY, *Kis János versei*, KÖM I, 419.

⁷⁴ Kazinczy Berzsenyihez, Széphalom, 1817. okt. 18. *KazLev* XV, 342.

⁷⁵ Kazinczy Döbrenteihez, Széphalom, 1820. jan. 19. *KazLev* XVII, 24.

⁷⁶ Szemere Kazinczyhoz, Lasztóc, 1817. júl. 2. *KazLev* XV, 259; Szemere Pál Kazinczyhoz, Lasztóc, 1817. júl. 3. *KazLev* XV, 260–261. Vö. JOLSAI, *i. m.*, 308–309.

⁷⁷ KÖLCSEY, *Berzsenyi Dániel versei*, KÖM I, 425.

⁷⁸ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 651.

gályt.”⁷⁹ Ugyanerről a problémáról megfogalmazásában is nagyon közelállót találhatunk a *Jegyzetek*ben: „A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek filozófi stúdiuma, vagy legalább ezen filozófi stúdiumnak rezultátuma. Innen van, hogy a legelső rangú genie is ezen studium nélkül gyakran megbotlik. Ki nem tudja, hogy a nagyság és dagály, erő és zabolátlanság, naivság és gyermekeskedés, elmésség és nevetségesség s több ilyenek, nagyon közel állanak egymáshoz?”⁸⁰ A párhuzamba állított idézetek, úgy hisszük, eléggé bizonyítják, hogy két egymással szoros kapcsolatban álló műről van szó, keletkezésük sorrendjének megállapításához azonban kevés támpontot nyújtanak. Azt mégis kiolvasni véljük a bemutatott részletekből, hogy a *Jegyzetek* nem a Berzsenyi-recenzió kapcsán kialakult vitára reflektál, mint ezt Kerecsényi Dezső és Rohonyi Zoltán véli,⁸¹ hanem a bírálatban alkalmazott elvek általános megfogalmazására törekszik. Sokatmondó példa erre a jó és rossz egymáshoz közelálló ellentéteinek felsorolása: a bírálatban csak a Berzsenyire vonatkoztatott ellentétek jelennek meg (könnyűség – gondatlanság, erő – durvaság, fenség – dagály), a *Jegyzetek* ellentétpárjainak összeállításakor pedig láthatóan nem Berzsenyi költői gyakorlatának kritikáját tartotta szem előtt Kölcsey (nagyság – dagály, erő – zabolátlanság, naivság – gyermekeskedés, elmésség – nevetségesség). Mindez még mindig nem dönti el, hogy a már korábban megfogalmazott elveket alkalmazta-e Kölcsey a Berzsenyi-kritikában, vagy fordítva, saját kritikusi gyakorlatára reflektálva, már a Berzsenyi-recenzió megírása után törekedett elveit lefektetni.

A *Jegyzetek*ben található olyan részlet, amelynek kapcsán felmerül a kérdés, hogy nem Berzsenyire vonatkozik-e: „Látnivaló, hogy csak a gyarlóság panaszolódhatik a való kritika felől úgy: mintha az a geniet fennröpültéből lerángatná, s szerencsétlen regulázás által fojtaná el. [...] De saját nagyságunknak csalóka képzelete sokszor gyűlöletessé teszi előttünk a kritikát, azt gondoljuk, hogy nélküle nem lennének hibáink; azt gondoljuk, hogy kicsapongásaink (mellyeket kárhozzat) mindég és mindenütt a géniuszunk kiütései; s midőn nagyságunk a meggyújtott fáklya előtt elenyészik, sikoltunk, hogy a genie megöldököltetik, s a természeti erők láncra vettetnek.”⁸² Ezt a néhány mondatot csak akkor lehet Berzsenyire vonatkoztatni, ha a *Jegyzetek* keletkezését olyan időponthoz tudjuk kötni, mely későbbi annál, mikor Kölcsey értesült Berzsenyi sértődött válaszáról. Mivel azonban ez a részlet nagyon hasonló fogalmazásban megtalálható *A' Poësis és Kritika* (1815) 5. bekezdésében is, semmi okunk nincs feltételezni, hogy Kölcsey Berzsenyinek adresszált volna e sorokat. Kölcsey és pesti barátai a Berzsenyivel való 1810-es találkozáskor ugyan meglehetősen furcsának találták a niklai költőt, de azt, hogy a kritikát elvben ellenezte volna, semmi okuk nem volt gondolni, hiszen Szemere arról számol be, hogy maga Berzsenyi buzdította őket kritikai folyóirat indítására.⁸³ Sokkal kézenfekvőbb, hogy az idézett részlet Kisfaludy Sándorral folytat rejtett vitát. A *Himfy' szerelmei* előszavában ugyanis Kisfaludy többször hangsúlyozza elméleti képzetlenségét, és szenvedélyes kirohanást intéz az iskolás kritika ellen, melyet nem próbál elkülöníteni az értékestől: „Én Tudós, – én Litte-

⁷⁹ KÖLCSEY, *Berzsenyi Dániel versei*, KÖM I, 425.

⁸⁰ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 650.

⁸¹ KERECSENYI Dezső, *Kölcsey Ferenc*, Bp., [1940], 96–97; ROHONYI 1996, 162.

⁸² KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 649.

⁸³ Szemere Pál Kazinczyhoz, Pest, 1810. ápr. 27. KazLev VII, 405; Kölcsey Kazinczyhoz, Pest, 1810. máj. 6. KÖM III, 46–47.

rator nem vagyok. Sorsom, környűállásaim, hajlandóságom Katonává, 's utóbb Mezei Gazdává tevének. De becsülöm az igaz Tudóst, a' jólelkű elmés Litteratort, mint az emberi szívek' 's elmék' jóltevőjét. [...] Az Oskolai Litterátor az Oskola' reguláji szerint ne ítélje szabad, 's talán szilaj, rendetlen kényen, tulajdon úttján járó Pegazusomat; ha cselekszi, lássa: szabad azt tennie, valamint nékem szabad Gyéniusomat követni".⁸⁴ (Érdemes megjegyezni, hogy Kazinczyból is ironikus megjegyzést váltott ki az előszó. A kötet kézbevételekor így ír Kisfaludyról illetve művéről: „Valóban megtetszik, hogy nem Tudós és nem Literator. De még is, még is igen szép! Mi szépek volnának ezek a' darabok, ha Kritikája volna!"⁸⁵)

A *Jegyzeteknek* ez a megjegyzése összevág Kölcsynek a tízes évek közepéről származó egyéb, Kisfaludyt illető megnyilatkozásaival. A Csokonai-recenzióban a nagy dicséret mellett, miszerint a *Himfy' szerelmei* magasan a *Lilla* felett áll,⁸⁶ árnyaltabb, olykor elmarasztaló észrevételek is olvashatók: a verselés mesterségét tekintve Csokonai előbbre áll Kisfaludynál, aki „némellykor darabos, és nem elég csínos, de még is egy szebb természetnek hangja az, mélyet ő zeng. Mind Himfy mind Csokonai határ közé szorított geniek. Amaz érzéseket tud zengeni, 's regéiben nem titkolhatta el a' lyrai lelket, 's azok szerencsétlen próbák valának."⁸⁷ Kölcsy kifogásának élességét egyébként Döbrentei tompítani igyekezett, a szerző meg is fogadta a tanácsot, mert a Tudományos Gyűjtemény-beli közlésből az utolsó tagmondatot el is hagyta.⁸⁸ Az eddig számba vett művekkel való rokonság nem támogatja azt az elképzelést, mely azon az alapon tenné 1817 utánra a *Jegyzetek* keletkezését, hogy benne a Berzsenyivel folytatott vitának nyomaira találunk.

Rohonyi Zoltán kismonográfiájában elfogadja a *Jegyzetek* hagyományos, 1829-es datálását, és ennek megfelelően törekszik azt beilleszteni az életműbe, mint a kritika elvi alapjait tárgyaló fejtegetést. Az írás töredékességével kapcsolatban megkockáztatja a feltevést, hogy Kölcsy „általános célkitűzését voltaképpen ki is merítette az elkészült részben, folytatni nem is nagyon volt miért az írást! Türelme s kedve se nagyon van most az irodalomhoz, olyannyira, hogy leveleiben is csak elvéve bukkannak fel idevágó kérdések, azok is inkább 1830 közepétől."⁸⁹ A mű keletkezési idejéről más nézetet vallunk, saját véleményünk megerősítését látjuk azonban abban, hogy a monográfusnak is feltűnt, mennyire nem irodalmi problémák kötötték le ekkortájt Kölcsy figyelmét. Rohonyi egy későbbi tanulmányában, Kölcsy és Berzsenyi polémiájának gondos elemzésekor úgy beszél a *Jegyzetekről*, mint a „vita közvetett folytatásának, elvont szintre való átvitelének első nyilvánvaló" jeléről. A kritika nélkülözhetetlenségének Lessingre hivatkozó hangsúlyozását burkoltan „Berzsenyit célzó kioktató" érvelésnek tartja. A célpont akkor válik szerinte egyértelművé, amikor Kölcsy azt fejtegeti, hogy a „zseni lehető tévedései a tanulás hiányával" hozhatók összefüggésbe, azaz pontosabban: tanulás nélkül előfordulhat a zsenivel is, hogy remekművét nem tudja megkülönböztetni gyenge darabjától: „»Egyenesen azért, mert studium nélkül szűkölködött«. Ez a gondolat azért vonatkoztatható Berzsenyire – folytatódik az érvelés

⁸⁴ [KISFALUDY Sándor], *Himfy' szerelmei*, I-II, Buda, 1807, I, XIII-XIV.

⁸⁵ Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1808. ápr. 30. KazLev V, 413.

⁸⁶ KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések*, KÖM I, 403, 410-411.

⁸⁷ KÖLCSEY, *Csokonai = KÖLCSEY Ferencz' Minden munkái*, I-VI, szerk. B. EÖTVÖS József, SZALAY László, SZEMERE Pál, Pest, 1840-1848, III, 146; vö. KÖLCSEY, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések*, KÖM I, 411.

⁸⁸ Vö. Döbrentei Kölcsyhez, Kolozsvár, 1814. márc. 17. ÉLit, 1827, 115-116.

⁸⁹ ROHONYI 1975, 156.

–, mert egyezést mutat „a *Kritika és antikritika* ironikus vágásával”, melyet a 97. jegyzetben így foglal össze a szerző: „Berzsenyi vallásaként hitte: neki tanulnia nem kell!”⁹⁰ (Az eredeti szöveg így hangzik: „S mit kell mondanunk arra, hogy Berzsenyi, ki ezelőtt saját vallásaként azt hívé, hogy nékie tanulni nem szükség, most egyszerre tudós arcot vett magának; s citál, esztétikáz, filologizál? Minő varázsereje van a recenziónak, mely az embereket tanulni kényszeríti. De valóban jobb lett volna mind a recenziónak, mind a Berzsenyi tudóskodásának elmaradni.”⁹¹) A továbbiakban a *Kritika* című írást vizsgálva Rohonyi azt feltételezi, hogy az a rész, melyben Kölcsey a művészeti stúdiumok hiányából fakadó káros következményekről beszél, „Berzsenyinek is szól visszamenőleg”.⁹² A tanulmány az 1820-as évek második feléből származó szövegekkel hozza összefüggésbe a *Jegyzeteket*, és a Berzsenyi-vita felől magyarázza kapcsolódási pontjait, amivel akaratlanul az 1829-es datálásához szolgáltat érveket.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kielmzett norma, melyet Kölcsey gyakorlati példákra hivatkozva elvi szinten is indokolni törekszik, hogy tudniillik még az esztétikai törvényeket bizonyos fokig meghatározó zseni is rászorul a teória segítségére, nem csak a húszas évek második felére jellemző. Már az 1815-ből származó *A' Poësis és Kritika* is ebben a szellemben íródott, és éppen az ezt fejtegető Lessing szövegével ér véget.⁹³ Így e gondolat jelenléte nem lehet döntő érv a *Jegyzetek* 1829-es keletkezése mellett. A források tanúsága szerint Kölcsey ezt az álláspontját nem a Berzsenyivel folytatott vita tanulságaként fogalmazta meg, hanem recenzióját ennek szemelvényében készítette el. Rohonyi elemzésének pontosságára utal, hogy *A' Poësis és Kritika* szövegének felhasználása nélkül állapítja meg a szerző, hogy a *Jegyzetek* az „1817-es kritikát megelőzően kialakított nézeteket gondolja tovább”, azaz pontosan látja a *Jegyzetek* tartalmi kapcsolódását a Berzsenyi-recenzió előtti időszakhoz. A *Jegyzetek* meg a *Kritika és antikritika* egyezőnek vélt részleteiről azonban nem osztjuk Rohonyi véleményét, aminek az általunk idézett Kölcsey-szöveg értelmezésében van az alapja. Olvasatunk szerint Rohonyi a maga parafrázisában („Berzsenyi vallásaként hitte: neki tanulnia nem kell!”) a *vallásaként* szót meggyőződés értelemben használta. Ez a jelentés adhatja ugyanis meg a kifejezésnek az „ironikus vágás” jelleget. Magunk a „saját vallásaként azt hívé” szerkezetet minden ironikus felhang nélküli, deskriptív szövegnek tartjuk, melyben a *vallásaként* szó közlés jelentésben fordul elő. Ezt támogatja az is, hogy Kölcsey Szemere révén ismerte Berzsenyinek Kazinczyhoz írott 1820-as levelét, melyben a sértődött költő így ír: „azt hittem, nekem nem szükség tanulnom, s nem is tanultam”.⁹⁴ A „saját vallásaként” kifejezés minden valószínűség szerint erre a levélrészletre vonatkozik. Kölcsey a *Kritika és antikritika*⁹⁵ kérdéses részleté-

⁹⁰ ROHONYI 1996, 162.

⁹¹ KÖLCSEY, *Kritika és antikritika*, KÖM I, 580.

⁹² ROHONYI 1996, 163. A Rohonyi által hivatkozott Kölcsey-szöveg: KÖLCSEY, *Kritika*, KÖM I, 665.

⁹³ Lásd a Függelékben közölt szöveg 5. bekezdését. A Lessing-idézet lelőhelye: G. E. LESSING, *Hamburgische Dramaturgie: Hundertunderstes, -zweites, -drittes und -viertes Stück*, hrsz. Leopold MAGON, Berlin, 1952, 373–374.

⁹⁴ Berzsenyi Kazinczyhoz, Soprony, 1820. dec. 13. BERZSENYI Dániel *Összes művei*, kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., 1978, 430; Szemere Pál Kölcseyhez, Onga, 1823. márc. 26. Ráday Gyűjtemény Szemere-tár, 8. köt., 67. és 69. tétel. Ebben a levélben Szemere többek között elküldte Kölcseynek Berzsenyi idézett levelét, melyet Széphalmon lemásolhatott. Kölcsey reflektál a hozzá eljutott Berzsenyi-levélre: Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. ápr. 6. KÖM III, 275–281.

⁹⁵ A *Kritika és antikritika* szerzőségével kapcsolatban lásd MEZEI Márta, *Kérdőjelek a Kölcseynek tulajdonított Kritika és antikritika körül*, ItK, 1992, 71–80.

ben elsősorban nem azon ironizál, hogy Berzsenyi nem tartotta szükségesnek a művészeti stúdiumot, hanem tudósi teljesítményének színvonalát gúnyolja. Ez egy újabb tényező, mely megkérdőjelezi a Rohonyi által említett „egyezést”. Mind- ez azonban nem csökkenti a Berzsenyi–Kölcsey vitáról kialakított koncepció értékét. Egyetlen építőkocka áthelyezése nem veszélyezteti az egész építményt. Nagyon is hihetőnek tartjuk, hogy Berzsenyi pályájának bizonyos tanulságait Kölcsey a költő megnevezése nélkül beépítette a *Kritika* című tanulmányába, sőt a *Jegyzetek*be is. Ebből azonban nem szükségszerűen következik a *Jegyzetek*nek a vita utánra való datálása. Az általunk feltételezett 1816-os keletkezés is megengedi, hogy a *Jegyzetek*ből Berzsenyi pályájára vonatkozó utalásokat is kiolvassunk, hiszen 1813-ban, amikor megjelent Berzsenyi költeményeinek első kiadása, Kölcsey megfogalmazta 1817-es recenziójának néhány fontos kifogását. Már ekkor úgy vélte, hogy Berzsenyiben „a stílus praeponderál”, hogy „temérdek rossz dalt eresztett ki”, és ezért sajnálkozott, hogy a poéták „nem egyszersmind *Kunstrichterek* is”,⁹⁶ azaz a művészeti stúdium hiányával magyarázta, hogy Berzsenyi nem tett különbséget remekművei és gyengébb darabjai között. Az elmondottak alapján pontosíthatjuk a *Himfy* szerelmei előszavával kapcsolatban kifejtett feltevésünket: Berzsenyi gyakorlata és Kisfaludy Sándor elvi nyilatkozata egyszerre játszhatott közre abban, hogy Kölcsey *A' Poësis és Kritikában* meglehetősen élességgel kikelt azok ellen, akik a zsenire nézve nem tartották fontosnak a művészeti stúdiumokat.

Az eddig tárgyaltakon túl más szövegekkel való kapcsolatok is az 1816-os keletkezés mellett szólnak. Láttuk, hogy a *Jegyzetek* korábbi változata, *A' Poësis és Kritika* Kölcseynek Döbrenteivel folytatott levelezéséből, azon belül is a Csokonai-recenzió kapcsán köztük kialakult vitából nőtt ki. Döbrentei többek között azt vetette barátja szemére, hogy az esztétikai szabályoknak tulajdonított túlzott fontosság által méltánytalanul kevés teret enged a zseninek: „Én szeretem a' Geniet – még kicsapongásaiban is; 's nem fogom olly kurtán, mint te venni látszol. Mit használ a' száraz Regulák' kielégítése: ha az Egész hidegen hágy? [...] Barátom, a' Genie büszkén tekint le sasrepültében az őt lerángatni akaró Kritikusra”.⁹⁷ Kölcseynek ezekre a gondolatokra adott választát *A' Poësis és Kritikában* illetve a *Jegyzetek*ben véljük felfedezni. A gondolatmeneten túl a *fennröpülte* szó előfordulása is arra utal, hogy Kölcsey Döbrenteivel szemben fogalmazza meg mondandóját, mikor arról beszél, hogy tévedés a kritikát úgy felfogni, „mintha az a geniet fennröpültéből lerángatná, s szerencsétlen regulázás által fojtaná el.”⁹⁸

A *Jegyzetek*ben tehát Kölcsey minden valószínűség szerint nem Berzsenyivel, hanem inkább Kisfaludy Sándorral és Döbrenteivel vitázott. A Döbrenteivel folytatott levelezés Kölcsey miatt 1816 májusában megszakad. Kölcsey 1816 közepén lelki válságba kerül, az irodalommal való szakítást fontolgatja és májustól barátai leveleire hosszú ideig nem válaszol.⁹⁹ Döbrenteinek több levelére csak 1817. június 29-én ír egy pár sort.¹⁰⁰ Időközben, 1817 elején, anélkül, hogy Döbrenteit erről értesítette volna, az Erdélyi Múzeum felkérésére írt Csokonai-recenziót a Tudományos Gyűjteménynek adta. Úgy tűnik, valamikor 1816 folyamán Kölcsey hosszú időre leírta Döbrenteit barátai közül. Ennek egyik következményeként tartjuk

⁹⁶ Kölcsey Kazinczyhoz, Álmosd, 1813. szept. 15. KÖM III, 87.

⁹⁷ Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1815. máj. 15. ÉLit, 1827, 124–125.

⁹⁸ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 649.

⁹⁹ Lásd Kölcsey Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. nov. 21. KÖM III, 250.

¹⁰⁰ Vö. Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1816. jún. 16. ÉLit, 1827, 131–132; Döbrentei Kölcseyhez, Kolozsvár, 1817. márc. 27. ÉLit, 1827, 133–134; Kölcsey Döbrenteihez, Lasztóc, 1817. jún. 29. KÖM III, 267.

számon azt is, hogy a vele folytatott vitát is abbahagyta. Az időpontok egybeesnek: 1816 nyarán, amikor megkapja Szemerétől a levelet, melyben az Jenischre hivatkozik,¹⁰¹ még dolgozik a *Jegyzeteken*, ahhoz hasonlóan, ahogy 1817-ben a Dayka-recenzióknak nekikezd, miközben az irodalommal való szakítás szándékát hangoztatja. 1816 második feléből szinte semmi tevékenységére vonatkozó adatunk nincs; 1817 elején viszont már Pesten látjuk, ahol más dolgokkal van elfoglalva: könyvtárba jár, az *Íliászt* fordítja, a Hasznos Mulatságok szerkesztésében segít, és recenziókat ír a Tudományos Gyűjtemény számára.¹⁰² A Csokonai-bírálat visszavétele miatt kellemetlenné válik viszonya Döbrenteihez, az év közepétől pedig talán minden korábbinál súlyosabb és hosszabb válságos korszaka kezdődik. Feltételezhető, hogy így kerül le a Döbrenteivel polemizáló *Jegyzetek* befejezése végleg a napirendről.

A kritika elméleti problémái, mint láttuk, később is érdeklődése középpontjába kerülnek. 1823 februárjában újabb kritikaelméleti dolgozatnak (*Ízlés*) kezd neki. A *Jegyzetek* és az *Ízlés* szövegének helyenkénti azonossága illetve összecsengése arra enged következtetni, hogy Kölcsey felhasználta korábbi munkáját. Állításunk bizonyosságául az alábbi példák szolgáljanak: „Ezen megjegyzés – olvassuk az *Ízlésben* – a léleknek egy érzésére sem illik jobban rá, mint a szépnek érzésére, vagy ha inkább akarjátok azon lelki tehetségre, melyet a testiségtől kölcsönzött szóval, esztétikai értelemben, ízlésnek nevezünk. Ki nem tudja mi számtalan ízlésbeli nemcsak különbségeket, de ellenkezéseket is lehet észrevenni nemcsak egymástól messze vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyanazon földnek fiaiban, még ugyanazon műveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyanazon de más-más helyzetben levő individuumban is? [...] Csak azt kérdem, hogy ily temérdek különbözős és ellenkezés közt, ki leszen eléggé bátor, vagy talán eléggé vakmerő a' polykleti kánont felállítani? Arra hogy két ellenkező – vagy csak különböző – ízlésű ember közt a pör eligazíttassék, a volna szükséges, hogy bizonyos közönséges törvények állapíttassanak meg”.¹⁰³ A *Jegyzetekben* hasonló gondolatmenetet és több helyen szó szerint azonos megfogalmazást találunk: „Természetes, hogy itt az érzés alatt egyedül a szépnek, s az azzal határos felségesnek, nagynek, kellemesnek stb. érzését kell értenünk; amit a testiségtől kölcsönözött szóval *ízlésnek* szoktunk nevezni. S ezen ízlés teszi a józan kritikának fundamentumát. [...] Ki nem tudja, mi számtalan ízlésbeli nemcsak különbséget, de ellenkezést is lehet észrevenni nem csak egymástól messze, vagy egymáshoz közel fekvő tartományoknak lakosaiban, de ugyan azon földnek fiaiban még ugyanazon műveltségi ponton álló emberekben, sőt ugyanazon, de más-más helyzetben levő individuumban is? [...] Ha tehát a kritika meghatározó állításokkal akar fellépni, nem individuális érzéseken kell magát felemelnie; hanem közönségesen az emberi lélek természetéből szükség bizonyos tapasztalásokat kivonnia, hogy általok bizonyos közönséges törvényeket állapíthasson meg.”¹⁰⁴ Az itt bemutatott párhuzamot annyival lehet még kiegészíteni, hogy a „polykleti kánon” kifejezés a *Jegyzetekben* is előfordul,¹⁰⁵ ugyanúgy, mint egy Voltaire-mondásra való hi-

¹⁰¹ Szemere Kölcseyhez, Pécel, 1816. júl. 14. SZEMERE P. 1890, III, 199–200.

¹⁰² Lásd Kölcsey Szemere Pálhoz, Pest, 1817. febr. 24. KÖM III, 250; Szemere Pál Kazinczyhoz, Pest, 1817. ápr. 5. KazLev XV, 144.

¹⁰³ KÖLCSEY, *Ízlés*, KÖM I, 434.

¹⁰⁴ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 645–646.

¹⁰⁵ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 648.

vatkozás: „Voltaire egy ilyen esetben azt írta: Az ízlés csak kétféle, jó és rossz.”¹⁰⁶ illetve „Az ízlés, azt írta egykor Voltaire, csak kétféle: jó és rossz.”¹⁰⁷ A *Jegyzetek* egyes részleteinek felhasználása más tanulmányokban arra mutat, hogy Kölcsey letett e töredékének befejezéséről és publikálásáról. Ugyanerre mutat az is, hogy az Élet és Literatúra mottójául szolgáló mondat is a *Jegyzetek* első bekezdéséből való: „A' gondolkozó fej ítéletet hoz a' resultatumokról a' principiumokra és viszont: 's az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: nem mondani el mindent; 's a' mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az Olvasó gondolkodásra ébresszessék.”¹⁰⁸ Sőt mintha ugyanezen bekezdésből *A leányőrzőbe* is jutott volna valami: „Több ízben elkövette [...] ő [ti. a szerző, azaz Kölcsey] azt a gyengéséget, mely szerént [...] parányi olvasásának és némelykori gondolkodásának rezultátumait zsinórmértékül venni merészkedett”.¹⁰⁹ A *Jegyzetekben* ugyanis ez olvasható: „mindenütt csak saját szűk olvasásomnak s gondolkodásomnak rezultátumait szerettem a közönségnek bemutatni.”¹¹⁰ Mindez arra mutat, hogy 1823-tól Kölcsey mintegy felhasználható nyersanyagnak tekintette a *Jegyzetek* elkészült részét, hiszen nem valószínű, hogy egy publikálásra szánt művébe saját korábbi írásaiból gyűjtött volna össze egyes kifejezéseket és mondatokat. Az összecsengő részletek pedig számosabbak annál, mint hogy a véletlen számlájára írhatnánk őket.

Említettük már, hogy a *Jegyzetek* kéziratára Szemere rájegyezte *A' Poësis és Kritika* hitelesnek tűnő keletkezési dátumát: 1815. július 3. Ez a dátum nyilvánvalóan téves, mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Ha ugyanis Kölcsey valamikor 1823 után az Élet és Literatúra számára írta volna tanulmányát, arról Szemere minden bizonnyal tudott volna. Az általa jelzett dátum tehát arra utal, hogy legjobb tudomása szerint a *Jegyzetek* a tízes évek közepén készült. Így értelmezve ez az adat beleillik azon elképzelésünkbe, mely szerint a *Jegyzetek* 1816 közepén keletkezett. Egyetlen olyan érvünk sincs, mely *önmagában* hitelesítené feltételezésünket, de a számos egy irányba mutató adat alapján, és az ezeknek ellentmondó tények hiányában, megfogalmazhatónak véljük azon hipotézisünket, hogy a *Jegyzetek* 1816 nyarán keletkezett.

Függelék

A' Poësis és Kritika.

[1.] *A' nagy könyv*, azt mondá¹¹¹ Callimachus, *nagy gonosz*, 's ezen mondást még inkább lehet a' mi időnkre alkalmaztatni, mivel a' tárgyak kilévén merítve, kevés hozzattathatik-fel valami olyan a' mi¹¹² már sokszor ne mondatott volna, ritkának adatott pedig az a' tehetség, mely a' régi dolgoknak is új szint tud kölcsönözni. Ezen Jegyzéske itt elől nem akar egyebet, hanem, hogy olvasóink ezen cím alatt valamely rendszerént való értekezést ne várjanak melyben Aristotelesztől és Lon-

¹⁰⁶ KÖLCSEY, *ízlés*, KÖM I, 435.

¹⁰⁷ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 645.

¹⁰⁸ ÉLit, 1826, 3.

¹⁰⁹ KÖLCSEY, *A leányőrző*, KÖM I, 595.

¹¹⁰ KÖLCSEY, *Jegyzetek a kritikáról és poézisről*, KÖM I, 644.

¹¹¹ mondá [jav. e.: „mondta”]

¹¹² (1) kevés-<en tudnak> valami olyat <felhozni> a' mi (2) kevés hozzattathatik-fel valami olyan a' mi [„kevés” valószínűleg jav.-kor ékezeve; „hozzattathatik-fel” f. i., beszúrva; „olyan” jav. e.: „olyat”]

gintol¹¹³ Horatiusig és Skaligerig, ettől Baumgartenig és Sulzerig ettől ismét Kántig világhosszra jött esztétikai principiumok fognának felállíttatni. Mi nem kerülünk semmit inkább mint azt, nehogy másokat tanítani láttassunk, 's mindenütt csak saját olvasásunknak 's gondolkozásunknak resultatumait¹¹⁴ szeretjük a' közönségnek bemutatni, 's innen jön hogy írásunkban hézakok fognak lenni, 's principiumink nem lesznek iskolai szorossággal kifejtetve. A' gondolkozó fej ítéletet hoz a' Resultatumokról¹¹⁵ a' principiumokra és vizont, 's az ilyenekre nézve illik, hogy Montesquieunek tanácsát kövessük: *nem mondani-el mindent, 's a' mit mondunk is csak azért mondani-el, hogy olvasóink gondolkozásra ébresztessenek.*

[2.] Nem rég az ideje, hogy Magyar könyveink némely idegen Tudós-Újságokban Recensensekre akadtanak, Nyelvünkön pedig mind ez ideig annyira újság recenseáltatni, hogy Iróink a' Kritikának legszelídebb gáncsait is nehezen láttatnak szenvedni. Szükség, úgy hisszük, hogy a' Kritikáról való Ideákat formáljunk magunknak.

[3.] A' Kritika az a' Szépmesterségekre¹¹⁶ nézve különösen, a' mi az emberi létre nézve a' Philosophia közönségesen. Emberek állanakelő kik lelkeikben hordják a' Mesterségnek¹¹⁷ magvait, 's ezen magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek-ki melyeket a' Poésisben, Festésben, Képfaragásban stbb. Genie-munkáknak szoktunk nevezni. Ott áll saját pompájában az Isteni mív, 's alkotója nem tudja honan és miként jöve az, egy tekintet reá 's a' Lélek siet újabb teremtésekre. A' Philosoph elmerül az ily Műveknek¹¹⁸ látásokban, 's a' mívről általhat az alkotó Lélek' vizsgálására, kilesi azon charactert jelentő vonásokat melyek egyenesen a' Lélek' sajátágából jönnek, ki-leszi azon elhajlásokat melyeket a' tárgy tevé¹¹⁹ szükségessékké, 's ezer megegyezésekből 's ezer különbségekből régulákat abstrahál melyekről a' Művész nem gondolkozott, épen úgy mint az okoskodó ember nem gondolkozott azon formákról melyeket a' vizsgálódó bölcs az okoskodásból abstrahált 's a' Logikában öszveszerkeztetett.

[4.] Minden Lélekben megvan a' Tökéletnek (Perfectum) ideája, 's ezen Tökélet minden különböző formák alatt is épen oly¹²⁰ szükségesen Egy,¹²¹ mint az Istenség. A' Geniiek teremő Lelke magában érzi azt 's nem tudva igyekszik¹²² elérni; A' Philosoph' vizsgálódó lelkébe pedig örök jobbításnak ingerét adja ezen Idea, 's épen a' Genieművekből abstrahált regulák szerént állítja-fel az Ideált, melyet a' legerősebb Genie is egészen¹²³ nem érhet-el,¹²⁴ úgy a' mint, Platonnak¹²⁵ gondolatjaként a' Mindenható Lény sem formálhatott a' gyarló Matériából minden részben tökéletes világot. „Íme –” így szól a' Teremtő Geniiek a' vizsgálódó Philosoph – „Íme az Ideál melyet felállítottam mint valamely Polykléti Kánont, 's melynek felállítására magad vezettél. A' Te¹²⁶ Műveid nincsenek ily símák, nincsenek ily

¹¹³ <Longintol> [Az áthúzás ellenére betettük a főszövegbe, mert nélküle zökken volna a mondat.]

¹¹⁴ resultatumait [„tu” jav.]

¹¹⁵ Resultatumokról [a 2. „o” jav.]

¹¹⁶ Szépmesterségekre <....>

¹¹⁷ Mesterségnek [?mesterségnek]

¹¹⁸ Műveknek [?műveknek]

¹¹⁹ tevé <szükségessé[?]>

¹²⁰ épen <egy[?]> [f. i.:] oly

¹²¹ Egy, [?egy.]

¹²² igyekszik <azt[?]>

¹²³ egészen <el[?]>

¹²⁴ érhet-el, <épen[?]>

¹²⁵ Platonnak <idea[?]>

¹²⁶ vezettél. <Te[?]> A' <m..[?]> Te

magokkal mindég és mindenben egyformák mint ez az én Kánonom kívánná, de nem is fogom Tőled kívánni, hogy magadat e' szerént igyekezzél képezni. Te erősbbe vagy mint sem, hogy segédre lenne szükséged, 's makacsabb mint sem, hogy hibádat megjobbíthatnád. 'S magok ezek a' Te hibáid Nagyvoltodrol tesznek bizonyosságot. Azonban engeddd-meg, hogy azok előtt kik nem bírnak oly nagy erővel mint Te, azonban éreznek vonattatást követni a' Szépet, a' Nagyot és Tégedet, hogy ezek előtt az én Kánonom fedezze-fel,¹²⁷ még pedig minden kitelhető egyenességgel és keménységgel, azt a' mi a' Te míveidben jó és hibás. Az ilyenek hasonlítsák-össze Míveidet az én Kánonommal. Kövessenek Tégedet a' Te ezer külömbféségeidben, de hogy ezen követés őket szolgákká ne tegye, az én Kánonomnál fogva formáljanak magoknak saját Ideált a' Tökéletről, 's ezen saját Ideált vévén szembe a' Te Míveid egyesüljenek az én Kánonommal, segíteni őket utána menni, nem többé a' Te Mívednek vagy az én Kánonomnak, de azon saját Ideálnak melyet segítségünknel fogva képzett magának, 's e' szerént a' mit a' természet neki nem adott, nyerjenek segéd és munka által oly lelket, mely ha nem egészen a' Te lelked leszen is¹²⁸ ahoz legalább hasonlítson." –

[5.] 'S ez a' Kánon az melyet mi Kritikának nevezünk, melyet úgy kell néznünk mint az égnek adományát, mely a' Geniet nem rángatja-le fennröpültéből 's nem fojtja-el szerencsétlen regulázás által, de igyekezik a' homályt fényre, a' rendetlen rendre hozni, 's kulcsot ad és fonalt a' Labirinthuszban tévelygőknek. Azonban saját Nagyságunknak¹²⁹ csalóka képzeete sokszor gyűlöletessé teszi előttünk a' Kritikát; azt¹³⁰ gondoljuk, hogy nélküle nem lennének¹³¹ hibáink, azt gondoljuk, hogy kicsapongásaink, melyeket kárhoztat, mindég, és mindenütt a' Géniusznak kiütései, 's midőn Nagyságunk¹³² a' Kritikának világa előtt oda lesz, kiáltozunk, hogy az megöldöklí¹³³ a' Geniet 's lánczot készít a' természeti erőnek. Legyünk egyenesek 's oly egyenesek mint Lessing ki magáról ily vallást teszen – „Én nem érzem magamban azon éltető forrást mely saját erejével¹³⁴ kidolgozza magát, saját erejével¹³⁵ oly gazdag, oly friss, oly tiszta sűgárokban buzog-fel: én kéntelen vagyok magamból mindent nyomás és szívás által kicsikarni. Én oly szegény, oly hideg, rövid látású lennék, ha nemünémüképen meg nem tanúltam volna, mint kelljen idegen kincseket szerényen kölcsönözni,¹³⁶ idegen tűznél melegednem, 's szememet¹³⁷ a' mesterség' üvegeivel erősítenem. Innen van, hogy mindég meg szégyenültem valahányszor a' Kritikát gyaláztatni hallám, vagy olvasám. Azt mondják, hogy az elfojtja a' Geniet: Én pedig azzal hízelkedtem magamnak, hogy valamit nyertem általa,¹³⁸ a' mi közel jár a' Geniehez. Én Bénna vagyok, 's nekem a' mankóra írt pasquillusz nem lehet¹³⁹ hogy épületes legyen.”¹⁴⁰

¹²⁷ fedezze-fel <z.....d...[?]>

¹²⁸ is <legalább hasonlítson a' Te[?]>

¹²⁹ Nagyságunknak [?nagyságunknak]

¹³⁰ azt [?Azt]

¹³¹ lennének <...ég[?]>

¹³² Nagyságunk [?nagyságunk]

¹³³ hogy az <. . .> megöldöklí [„k” jav. „g”-ből]

¹³⁴ erejével [jav. e.: ereje] <által> kidolgozza [„vel” végződés a szóközbe beszorítva]

¹³⁵ erejével [jav. e.: ereje] <által> oly [„vel” végződés a szóközbe beszorítva]

¹³⁶ kölcsönözni, [jav. e.: kölcsönözni]

¹³⁷ szememet [jav. e.: szememet]

¹³⁸ általa, <mely[?]>

¹³⁹ pasquillusz nem lehet [„nem lehet” f. i., beszúrva] <lehetetlen[?]>

¹⁴⁰ [Új bekezdéssel 16 olvashatatlanságig áthúzott sor következik.]